

II. Meşrutiyet Dönemi

Siyer Müellifleri Arasında

Geleneğin Sesi:

Düzceli Yusuf Suad

Güllü YILDIZ

Özet

Osmanlı modernleşmesinin en önemli basamağını oluşturan II. Meşrutiyet'in etkileri, her alanda olduğu gibi İslam tarihi ve siyer yazıcılığında da kendini göstermiştir. Bu dönemin siyer müelliflerinden biri olarak Düzceli Yusuf Suad'ı ve eseri *Akvemü's-siyer*'i ele almayı amaçlayan bu makalede ilk olarak, ismine sadece sınırlı bir alanda ve özellikle Kafkasya çalışmalarında rastlanan Düzceli Yusuf Suad'ın biyografisi kaleme alınarak bu konudaki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Ardından II. Meşrutiyet döneminde telif ettiği ve belli özellikleriyle aynı dönemde yazılan diğer siyerlerden ayrılan *Akvemü's-siyer* tanıtılmış ve bu eserin matbuat hayatında sebep olduğu tartışma ele alınmıştır. Karşı tarafta Kılıçzâde Hakkı'nın yer aldığı bu tartışmada serdedilen tenkitler ve verilen cevaplar ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Düzceli Yusuf Suad, *Akvemü's-siyer*, Kılıçzâde Hakkı, II. Meşrutiyet, İslam Tarih Yazıcılığı.

II. MEŞRUTİYET, Osmanlı modernleşmesinin en mühim aşamasını teşkil etmesi sebebiyle farklı düzeylerde de olsa her alana kendi rengini vermiştir. Ne insan ne de onun serencamını merkeze alan tarih bu etkiden uzak kalabilmiştir. Tarihçi ise

hem özne hem de nesne olarak bu değişimin tam ortasında bulunmaktadır. Kendisi o ya da bu yöne savrulurken, inşa ettiği tarih tasavvurunu da kendisiyle birlikte başka vadilere taşımış; İslam'ın ve İslam Peygamberi'nin tarihi ele alınırken de aynı savruluş kendini tüm açıklığıyla gözler önüne sermiştir.¹

Din, içinde bulunulan kötü gidişatın müsebbibi olarak görüldüğü için buna hemen bir cevap bulmak gerekiyordu. Aranılan cevap, hakikî İslam-tarihî İslam ayrımında görüldü ve dinin değil yaşanan şeklinin sorunların kaynağı olduğuna karar verildi. Şüphe ile yaklaşılan bu “tarihî” yükten kurtulmak için aydınlar, “kaynaklara dönüş” fikrine sarıldı ve sonuçta tarih bir “tasfiye” alanı haline geldi.² Hz. Peygamber'in Sünnet'i, İslam'ın Kur'an-ı Kerim'den sonraki ikinci kaynağı olduğu ve yaşadığı dönem İslam'ın altın çağı kabul edildiği için onun nasıl tanıtılması ve anlaşılması gerektiği, bu tartışmalar içerisinde merkezî bir önem arz eder hale geldi.

“Kaynaklara dönüş”ten kasıt, “asgarî” olarak şu iki husustur: Bağlayıcı bilgi kaynağı olarak Kur'an ve Sünnet'i esas almak ve bağlayıcı uygulama olarak Asr-ı Saadet'i öne çıkarmak. Bu istikamette tarih içinde ortaya çıkan anlama ve yaşamaya yönelik İslamî yorumların “asl”a sadakat açısından malul olduğu kabul edilmiştir.³ Dolayısıyla aslına sadık kalınarak yeni bir bilgi üretme zarureti hâsıl olmuş; bu bilgi üretilirken de “tasfiye” mekanizmaları işletilmek suretiyle mucize, keramet gibi geleneğin önemli unsurlarının reddedilmesi, itibar kaybına uğratılması yoluna gidilmiştir.⁴

1 Türk edebiyatında bir telif türü olarak siyer ve klasik dönemde Osmanlı dünyasında kaleme alınan eserler için bkz. Massad Süveylim Ali el-Shaman, *Türk Edebiyatında Siyerler ve İbn Hişam'ın Siyer'inin Tercümesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1982, s. xxxviii-ci; Mustafa Uzun, “Siyer ve Megâzî: Türkçe Siyer Kitapları”, *DİA*, c. XXXVII (İstanbul 2009), s. 324-326. Osmanlı tarih yazıcılığında Tanzimat dönemi ile birlikte Batı'nın etkisine açık hale gelmesi ve tercüme edilen eserlerle yeni bir tarih yazım tarzının ortaya çıktığı kabul edilir; bkz. Ercüment Kuran, “Ottoman Historiography of the Tanzimat Period”, *Historians of the Middle East*, ed. Bernard Lewis-P. M. Holt, London 1962, s. 422-429. Bu dönemin özellikle İslam tarihi ve siyer yazımındaki tezahürleri için ayrıca bkz. Mükrimin Halil Yinanç, “Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik”, *Tanzimat*, c. I, İstanbul 1940, s. 583-585.

2 İsmail Kara, “Tarih ve Hurafe”, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul 2003, s. 80-81, 88-92.

3 Kara, a.g.m., s. 92.

4 Kara, a.g.m., s. 94-95. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde buna dair somut örnekler yer alacaktır. Aynı dönemde yazılan diğer siyerlerde mucize konusunun nasıl işlendiğine dair bkz. Mehmet Çog, *II. Meşrutiyet Dönemi İslâm* ➤

II. Meşrutiyet dönemi İslam tarihi ve siyer yazıcılığının bir diğer özelliği; Hz. Peygamber'in uygulamalarının ve yaşadığı dönemin, Batı'nın etkisiyle tedavüle sokulan modern kavramları meşrulaştırmak için araç olarak kullanılmasıdır.⁵ Bunun en önemli tezahürü, mucizelerden arındırılan Peygamber'in beşerî yönünün öne çıkarılması ve sosyal bir reformist kisvesine büründürülmesidir.⁶

Çok genel olarak ifade etmeye çalıştığımız bu tabloda dönemin ana fikir akımları olarak İslamcılık ve Batıcılık, siyere yaklaşımları açısından da bir ayrıştırmaya tabi tutulabilirler. Dozy'nin eserini *Tarih-i İslamiyet* adıyla tercüme eden Abdullah Cevdet'in, *Hâtemü'l-Enbiyâ*'nın müellifi Celal Nuri'nin ya da ileride fikirlerine yer vereceğimiz Kılıçzâde Hakkı'nın İslam tarihi ve siyeri ele alışı ile Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin, İzmirli İsmail Hakkı'nın, İsmail Fennî Ertuğrul'un bakışı arasında önemli farklar olduğu açıktır.⁷ Bununla birlikte vurgusu ve yaklaşım tarzları farklı olmakla birlikte "kaynaklara dönüş", "hurafelerden arındırma" gibi dönemin genel temayülleri, iki kesim tarafından da benimsenmiştir. Üzerinde duracağımız Yusuf Suad ise İslamcılar safında yer almakla birlikte onlara kıyasla bile "geleneğe" kabul edilebilecek yönleri ağır basan bir müelliftir.⁸

Tarihçiliği (1908-1918), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2004, s. 114-122.

5 İsmail Kara, "II. Meşrutiyetin ilanından sonra dinin siyasî hayattaki fonksiyonları konusunda ortaya çıkan değişmelerin en önemlilerinden biri, İslam'ın aydınlar katında büyük ölçüde bir muhalefet kaynağı ve aracı olmaktan çıkarılarak siyasî sistemi meşrulaştıran ve destekleyen bir karaktere büründürülmesidir" şeklindeki tespitinden sonra, bu amaçla nasların nasıl kullanıldığını örnekleriyle izah etmiştir; bkz. İsmail Kara, *İslamcıların Siyasî Görüşleri I: Hilafet ve Meşrutiyet*, genişletilmiş 2. baskı, İstanbul 2001, s. 37-49. Meşrulaştırma aracı olarak siyerin kullanımı için bkz. Gottfried Hagen, "The Prophet Muhammed as an Exemplar in War: Ottoman Views on the Eve of World War I", *New Perspectives on Turkey*, XXII, Spring 2000, s. 166-168 (Bu makaleye dikkat çeken hocam İsmail Kara'ya ve makalenin anlaşılması hususundaki yardımları için Yrd. Doç. Dr. Gülgün Uyar'a müteşekkirim); Mehmet Çog, *a.g.t.*, s. 127-134.

6 Hagen, a.g.m., s. 155-156, 159.

7 Sonraki bölümde ayrıntılarını aktaracağımız tartışmada bu iki cenahı temsil eden fikirler karşılaştırılacağı için bu bahiste aradaki farkların ayrıntılarına girmiyoruz. II. Meşrutiyet döneminde yayınlanan önemli eserlerin tek tek incelenip genel olarak değerlendirildiği birer çalışma için bkz. Çog, *a.g.t.*, s. 47-103; Hagen, a.g.m., s. 155-168.

8 Osmanlı modern siyer yazıcılığı üzerine kaleme aldığı -bizce önemli bir boşluğu dolduran- makalesinde Hagen, Yusuf Suad'ın diğerlerinden ayrıştığını belirtir şekilde, dönemin siyerlerini "modernizing the Siyer-i Nebî [Siyer-i Nebî'nin ➔

Yusuf Suad, hayatının büyük bir bölümünü mensup olduğu halkın bağımsızlığı ve yurdu için mücadeleye harcayan ve bu uğurda öldürülen bir Çerkes aydınıdır. Bazı Çerkes müelliflerin çabası dışında adı pek duyulmamış, hayatı ve çalışmalarına değinilmemiştir.⁹ Bu çalışma ise hem bir biyografi inşa etmeyi hem de yazdığı siyer etrafındaki tartışmayı gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır. Bu ise bize, II. Meşrutiyet dönemi siyer yazıcılığında iki kutup durumunda olan İslamcılık ve Batıcılığın yaklaşımlarına daha iyi nüfuz etme imkânı sağlayacaktır.

I. Hayatının İlk Yılları, Eğitimi ve Memuriyeti

Yusuf Suad, aslen Kafkasya'nın Şapsığ yöresinden olup, 1864'te yaşanan büyük Çerkes sürgünü neticesinde Osmanlı topraklarına yerleştirilen binlerce Adige ailesinden birine mensuptur.¹⁰ Babası Neğuç¹¹ Hasan Hulusi Efendi, ulemadan bir zat olup¹² sürgünden sonra Düzce'nin Bataklık Karaköy'üne yerleşmiştir.¹³ Hasan Hulusi Efendi'nin "Nakşî-Halidî meşâyihinden" ve Haziran 1910 tarihi itibarıyla berhayat olduğunu, Yusuf Suad'ın Meşihat Mektubü

modernizasyonu]" ve "Refounding an Islamic tradition [Bir İslami geleneğin yeniden kurulması]" başlıkları ile verirken Yusuf Suad'ın eseri ile müellifi belli olmayan başka bir siyeri "Tradition persisting [Gelenek devam ediyor]" başlığı altında ele almayı tercih etmiştir; bkz. Hagen, a.g.m., s. 155-166.

9 Hayatı ile ilgili elimizde ikisi aynı müellif tarafından kaleme alınmış üç kısa biyografi metni vardır: Sefer E. Berzeg, "Yusuf Suad Neğuç Hakkında Bazı Notlar", *Kafkas Vakfı Bülteni*, sy. 7 (Yaz 2001), s. 10-12; a.mlf., *Kafkas Diasporası'nda Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*, Samsun 1995, s. 197-198; İzzet Aydemir, *Muhaceretteki Çerkes Aydınları*, Ankara 1991, s. 129-130. Biyografisini yazarken bizim başvurduğumuz ana kaynak ise, Meşihat Arşivi'ndeki 456 numaralı sicil dosyası ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ulaştığımız bazı belgelerdir.

10 Berzeg, a.g.m., s. 10.

11 Neğuç, mensup oldukları soyun ismidir. Çerkeslerin soy isimlerini muhafaza etme hususundaki gayretleri, kanunla herkesin kendine bir soyadı seçmesi istenince Çerkes soy isimlerini alma şeklinde tezahür etmiştir. Her ne kadar Yusuf Suad vefat ettiğinde soyadı kanunu henüz yürürlükte değilse de ilgili kaynaklarda Yusuf Suad Neğuç olarak anılmaktadır. Başmuharriri olduğu *Guaze* gazetesinin künyesinde isminin "Yusuf Suad-Neğuç" şeklinde yer alması, hayatta iken de bu şekilde kullandığını gösterir.

Günümüzde Balıkesir, Kocaeli ve Düzce'de Neğuç sülalesine mensup olup bu soyadını kullanan aileler yaşamaktadır. Ancak Yusuf Suad'ın ailesinden birine ulaşmamız şu ana kadar mümkün olmamıştır.

12 Meşihat Arşivi, Dosya No: 456, Terceme-i Hal varakası, 20 Cemaziyelahir 1332/[16 Mayıs 1914] (Bundan sonra mezkûr dosya MA şeklinde ifade edilecektir.)

13 Berzeg, a.g.m., s. 10.

Kalemi'ndeki memuriyeti sırasında kaydedilen hal tercümesinden öğrenmekteyiz.¹⁴

Yusuf Suad, 1294/1877 yılında; 93 Harbi'nin devam ettiği o zorlu günlerde, Düzce kasabasına bağlı Bataklık Karaköy'de dünyaya geldi.¹⁵ Kur'an-ı Kerim ve "mebadi-i ulûm-ı diniyyeyi" babası Hasan Hulusi Efendi'den tahsil ettikten sonra Düzce'de ibtidai ve rüşdiye mekteplerini bitirdi. Düzce'de iken ayrıca Cedidiye Medresesi müderrisi Batumlu Şaban Efendi'den "akaide kadar ulûm-ı âliye ve 'aliyyeyi" tahsil etti.¹⁶ Kendisi hal tercümesinde zikretmese de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde rastladığımız 10 Ağustos 1896 tarihli Maarif Nezareti'ne gönderdiği dilekçesinden, Düzce Rüşdiye Mektebi'nde yaklaşık bir yıl süreyle fahri muallim-i sânilik görevini ifa ettiği anlaşılmaktadır.¹⁷ Fahri olarak sürdürdüğü muallim-i sânilik görevine resmen atanmasını talep ettiği mezkûr dilekçenin sonuçsuz kalması ve yerine başka bir müderrisin atanmasıyla¹⁸ tahsiline devam etmek için İstanbul'a geldi. Şehzade Camii'nde, Sultan Bayezid Camii dersiamlarından Çarşambalı Hacı Ahmed Efendi'den¹⁹ "tekmîl-i nûsah" ederek; yani medrese derslerini tamamlayarak 1319 senesi Cemaziyelahir'inde (Eylül/Ekim 1901) icazet aldı.²⁰ Aynı zamanda 1314 mali senesinin ortasından itibaren (1898) Meşihat-i 'Ulyâ Mektubî Kalemi'nde mülâzemetle baş-

14 MA, Memuriyet-i Ketebe ve Müsdahdiminin Tescil Edilecek Terceme-i Hallerinin Tahririne Mahsus Varaka, 26 Mayıs 1326[/8 Haziran 1910].

15 Meşihat Arşivi'ndeki dosyasında bulunan bizzat kaleme aldığı hal tercümesinde; "1294 sene-i hicriyesi ve 1293 sene-i maliyesinde Düzce'de tevellüd" ettiğini ifade etmiştir; bkz. MA, Memuriyet-i Ketebe ve Müsdahdiminin Tescil Edilecek Terceme-i Hallerinin Tahririne Mahsus Varaka, 26 Mayıs 1326[/8 Haziran 1910]. Ayrıca bkz. Berzeg, a.g.m., s. 10; a.mlf., a.g.e., s. 197; Aydemir, a.g.e., s. 129.

16 MA, Terceme-i Hal varakası, 20 Cemaziyelahir 1332/16 Mayıs 1914.

17 BOA, MF.MTK 331/54.

18 BOA, MF.MTK 331/54.

19 Huzur Dersleri'ne muhatap ve mukarrir olarak iştirak eden ve Canik Mebusu olarak Meclis-i Mebusan'da yer alan Çarşambalı el-Hâc Ahmed Hamdi Efendi (1264-1330) için bkz. Ebü'l-ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, c. II-III, nşr. İsmet Sungurbey, İstanbul 1966, s. 825-827; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul 1996, c. I, s. 201-202.

20 MA, Terceme-i Hal varakası, 20 Cemaziyelahir 1332/16 Mayıs 1914. Yusuf Suad'ın biyografisini kaleme alan Sefer E. Berzeg ve İzzet Aydemir, onun Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'ne devam edip buradan icazet ve diploma aldığını belirtse de biz bunu doğrulayacak bir bilgiye ulaşamadık. Medrese derslerini tamamlayarak aldığı icazetin bu şekilde yorumlanmış olması muhtemeldir; bkz. Berzeg, a.g.e., s. 197; a.mlf., a.g.m., s. 10; Aydemir, a.g.e., s. 129.

ladı.²¹ 11 Ramazan 1317/13 Ocak 1900'de 57 kuruş maaş tahsisi ile başlayan memuriyeti, 16 Safer 1332/14 Ocak 1914 tarihinde, birinci sınıfa terfi etmiş ve maaşı 1000 kuruşa baliğ olmuş bulunduğu halde sona erdi.²² İzin süresini doldurmasına rağmen vazifesine dönmemesi nedeniyle azledilip yerine başkası tayin edilerek Meşihat'taki görevine son verildi.²³

Aslında Yusuf Suad'ın memuriyetinin son zamanlarında çeşitli sebeplerle sürekli izin talebinde bulunması ve bir raddeye kadar bu taleplerine hep olumlu cevap alması, memuriyetten azledilmesinin kaçınılmaz bir hal aldığı hissettirmektedir. Arz-ı hal ve istidaldardan bu izinlerin çeşitli mazeretlere binaen talep edildiğini görmekteyiz. 18 Ağustos 1913 tarihinde yazdığı bir arz-ı halde büyük oğlunun amansız hastalığı nedeniyle üç aylık izin hakkını kullanmak istediğini bildirir ve kendisine "şimdilik" kaydıyla bir ay izin verilir.²⁴ Ardından 1 Eylül 1913 tarihinde "mirasa müteallik ve halli bizzat vücuduna mütevakıf bazı mühim ve müsta'cel husûsâtının tesviyesi için" hemen Kafkasya'ya gitmesi gerektiğini bildirerek verilen bir aylık iznin altı aya uzatılması talebinde bulunur.²⁵ Bu talebine cevap verilmesini beklemeden, izinli olarak bulunduğu Düzce'de belediye tabibinden aldığı bir raporla birlikte, verilen bir aylık iznin üç aya çıkarılmasını talep eden bir arz-ı hal daha gönderir. İlgili raporda "zaaf-ı asabiyeden mütevellid birçok rahatsızlıklarına ilaveten son zamanda Düzce'de yakalandığı dizanteri ve sonra da midede peyda olan iltihap ve kansızlık" sebebiyle tedavi ve istirahatı ihtiyacı duyulduğu belirtilir.²⁶ Raporun Bâb-ı Meşihat'a ulaşmasının ardından verilen izin sadece bir

21 MA, Terceme-i Hal varakası, 20 Cemaziyelahir 1332/16 Mayıs 1914.

22 MA, Terceme-i Hal varakası, 20 Cemaziyelahir 1332/16 Mayıs 1914. Memuriyeti süresince maaşına yapılan zamların miktarı: 3 Nisan 1316 (16 Nisan 1900), 57 kuruş; 1 Eylül 1316 (14 Eylül 1900), 76 kuruş; 1 Ağustos 1317 (14 Ağustos 1901), 110 kuruş; 1 Haziran 1318 (14 Haziran 1902), 30 kuruş; 1 Eylül 1318 (14 Eylül 1902) 31 kuruş; 5 Kânunusani 1319 (18 Ocak 1904), 8 kuruş 10 para; 2 Temmuz 1320 (15 Temmuz 1904), 30 kuruş 30 para; 1 Mayıs 1322 (14 Mayıs 1906), 83 kuruş; 1 Mart 1323 (14 Mart 1907), 49 kuruş; 1 Temmuz 1323 (14 Temmuz 1907), 118 kuruş; 1 Kânunuevvel 1324 (14 Aralık 1908), 50 kuruş. 1 Eylül 1325 (14 Eylül 1909) tarihinde 1000 kuruş maaşla birinci sınıfa terfi etmiştir.

23 MA, Terceme-i Hal varakası, 20 Cemaziyelahir 1332/16 Mayıs 1914.

24 MA, 15 Ramazan 1331/18 Ağustos 1913 tarihli arz-ı hal ve Bab-ı Meşihat Memur'ın Kalemi'nin cevabı yazısı.

25 MA, 19 Ağustos 1329/1 Eylül 1913 tarihli arz-ı hal.

26 MA, 1 Eylül 1329/14 Eylül 1913 tarihli arz-ı hal ve Düzce Belediye Tabibi tarafından düzenlenen 2 Eylül 1329/15 Eylül 1913 tarihli rapor.

ay daha uzatılır. Dosyadaki belgelerden anlaşılan, Yusuf Suad'ın uzatılan iznin hitamında, 13 Ekim 1913'te İstanbul'a döndüğüdür. Ancak hal tercümesine dair varakada belirtilen "istihsal eylediği me'zuniyetin hitamında vazifesine avdet etmemesinden dolayı müsta'fi addıyla 1332 senesi Saferü'l-hayrının on yedisinde, 1 Kânunusâni sene 329, yerine âharı tayin ve maaşı kat' edilmiştir"²⁷ ibaresi, kendisine tekrar izin verilmesine rağmen bu iznin bitiminde kaleme dönmediğini göstermektedir. Buna dair herhangi bir belgeye ulaşılamaması nedeniyle şimdilik bu husus kapalı kalmaya mahkûm gibi gözükmektedir. Yusuf Suad'ın Kafkasya'ya karşı ileride tafsilatıyla ifade edilmeye çalışılacak ilgisi ve içinde bulunduğu siyâsî faaliyetlerini hesaba kattığımızda, bütün bu izin isteme ve verilen izni uzatma girişimlerinin, Birinci Dünya Savaşı arefesinde Osmanlı coğrafyasında ve Kafkaslarda yaşanan gelişmelerle ilişkili olduğunu akla getirmektedir. Ancak bu ilişkiyi ortaya koyacak sarih bir bilgiye sahip olmadığımızı belirtmekte yarar var.

Memuriyeti boyunca gösterdiği hizmetlere mükâfat olarak kendisine dördüncü rütbeden Mecidi ve Osmanî nişanları ve gümüş liyakat madalyası tevcih edilen Yusuf Suad'ın,²⁸ hâiz olduğu mücerred İzmir payesi, 2 Temmuz 1910'da mahrec payesine yükseltilmiştir.²⁹ Meşihat'taki memuriyet yılları esnasında Dârü'l-fünûn Hukuk şubesine de devam etmiş ve 5 Cemaziyelevvel 1330/22 Nisan 1912 tarihinde a'la derece ile mezun olmuştur.³⁰ Mezuniyetini müteakip avukatlık da yapmaya başlayan Yusuf Suad'ın, birçok Çerkes gibi avukatlık mesleğini seçmesinde, sürgündeki halkının haklarını savunma ve vatana dönüş için gerekli girişimlerde bulunabilme saikinın etkili olduğunu düşünmek mümkündür.

II. Kafkasya'ya Dönüş Mücadelesi

Yusuf Suad, sürgünde dünyaya gelen ilk nesle mensup bir Kafkasyalı olarak, bir yandan içinde bulunduğu şartlarda hayatını

27 MA, Terceme-i Hal varakası, 20 Cemaziyelahir 1332/16 Mayıs 1914.

28 MA, Terceme-i Hal varakası, 20 Cemaziyelahir 1332/16 Mayıs 1914. Diğer nişan ve madalyaların tam olarak ne zaman verildiğini bilemesek de dördüncü rütbeden Osmanî nişanı verilmesinin 1906 yılı Ekim ayına tesadüf ettiği anlaşılmaktadır. Şeyhülislâm Mehmed Cemâleddin Efendi tarafından sadrazamlığa gönderilen, "Mektûbî Kalemi mütehayyizînden" olan Yusuf Suad'a mezkur nişanın ihسانma dair tezkire ve verilen cevap için bkz. BOA, İ.TAL 1324/Ş-73.

29 MA, Bâb-ı Fetva Sicill-i Ahval Müdüriyeti 116 nolu ve 18 Cemaziyelevvel 1332/14 Nisan 1914 tarihli belge.

30 MA, Terceme-i Hal varakası, 20 Cemaziyelahir 1332/16 Mayıs 1914.

sürdürmeye çalışırken bir yandan da anayurda dönüş emelinin gerektirdiği faaliyetlerin içinde yer aldı. Aslında o ve onun nesli için bu ikisi, birbirinden tefrik edilebilecek şeyler değildi. 1905'te Rusya'da bir devrimin meydana gelmesi, ardından Osmanlı'nın II. Meşrutiyet'i ilan etmesi, Kafkasya ile sürgündeki Kafkasyalılar arasında bazı ilişkilerin tesisine imkân vermiştir. Hem Kafkasya ile irtibatı sağlamlaştırmak hem de sürgündeki bütün Kafkas boylarını bir araya getirmek amacıyla 1908 yılında İstanbul'da Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti kurulmuş;³¹ Yusuf Suad da birçok asker, bürokrat ve entelektüelin bulunduğu bu cemiyetin kurucu üyeleri arasında yer almıştır.³²

Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti, Çerkeslere eğitim verecek mekteplerin açılması, Çerkes köle ticaretinin durdurulması, Çerkes dili için ortak bir alfabe belirlenmesi, Çerkeslerin sorunlarını seslendirecek bir gazete çıkarılması gibi sürgündeki Çerkeslere yönelik faaliyetlerinin yanı sıra Kuban bölgesinde kurulan benzer yapıdaki "Çerkes Hayır Cemiyeti"yle işbirliği içerisinde Kafkaslarda mektepler açılmasına ön ayak olmuştur. Bölgeye hoca ve ders kitabı temin edilerek kısa sürede önemli bir yol kat edilmiştir. Cemiyetin 2 Nisan 1911'de yayınlamaya başladığı *Guaze*³³ gazetesinin de imtiyaz sahibi ve başmuharriri olan Yusuf Suad, Kuban bölgesine gönderilen hocalar arasındaydı. Dokuz köyde mektep açılmış ve Yusuf Suad bu mekteplerde verilen eğitimin düzenlenmesi ve teftişi görevini üstlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte bütün bu faaliyetler sekteye uğramış ve Yusuf Suad, İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştır.³⁴ Yusuf Suad'ın Kafkasya'daki faaliyetlerinin bu ilk devresinin Meşihat'taki memuriyetinden ayrıldıktan sonra başlayıp Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olmasına kadar (Ocak 1914-Ekim 1914), yaklaşık on ay sürdüğü anlaşılmaktadır.

31 Resmî olarak 4 Teşrinisâni 1324/ 17 Kasım 1908 tarihinde kurulan ve 1923'te kapatılana kadar faaliyetlerini sürdüren cemiyetin talimatnamesi ve 1908 tarihli beyannamesi için bkz. Sefer E. Berzeg, *Gurbetteki Kafkasya'dan Belgeler*, Ankara 1985, s. 10-23. Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti'nin kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili ayrıca bkz. Elmas Zeynep (Aksoy) Arslan, *Circassian Organizations in the Ottoman Empire (1908-1923)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi SBE, İstanbul 2008, s. 27-52.

32 Aydemir, *a.g.e.*, s. 120-121; Arslan, *a.g.t.*, s. 32-33.

33 Gazete ile ilgili ayrıntılı bilgiye Yusuf Suad'ın eserlerinden bahsedilirken yer verilecektir.

34 Berzeg, *a.g.m.*, s. 10-11.

Eğitimine Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti'nin açtığı mekteplerden birinde başlayan İsmail Pereniko, anılarında bu köy mekteplerini ve hocaları anlatırken Yusuf Suad'a da temas eder:

“Adıgece eğitim, Adıge ülkesinde devrimden yıllarca önce başlatılmıştı. Ta Kafkas savaşları döneminde Ruslar tarafından yurdundan kovulan Çerkeslerden bir aydın olan Pçihaluk (Dr. Mehmet Ali), Arap harfleriyle bir alfabe oluşturmuş, başında Yusuf Suad Neğuç'un bulunduğu bir Adıge aydınlar grubu tarafından da beş bilim konusunu içeren Adıgece bir ders kitabı (Adighabze Uçebnik) yayınlanmıştır. Neğuç Yusuf bu ders kitabını ve çok sayıdaki Kur'an'ı vapurla ülkemize getirmiş ve tüm köylerimizi köylülerle, çocuklarını anadillerinde okutmak üzere okullar açılması konusunda birçok konuşmalar yapmıştı. Onun, insanlarımızı eğitimin yararları ve gerekliliği konusunda ikna etmesi üzerine köylerde okul binaları hazırlanmıştı. O dönemde açılan dokuz köy okulunda okutulacak ders kitapları ile Kur'an'lar da Neğuç Yusuf tarafından sağlandı. Öğretmenlerden bazıları da yine onun tarafından İstanbul'dan getirildi. (İstanbul'dan gönderilen) ders kitaplarının Arap harfleriyle yazılmış olması nedeniyle Adıgece okuyup yazmayı kısa sürede öğrenen bazı genç din adamları da bu okullarda öğretmen olarak görev aldılar. (...) Aklımda kalan ve unutmadığım bazı öğretmenlerin adlarını da belirteyim: Neğuç Yusuf (Suad), Khıdzelt İbrahim, Tletseruk Harun, Şevket Kemal, Teçekhuko Habib, Çetavo Şevket. Bunların hepsi İstanbul'dan çıkıp gelmiş Çerkes öğretmenlerdi.”³⁵

“Neğuç Yusuf, Panekhes'te oturuyordu. Bu dokuz köy okulunun müfettişiydi. Daha sonra Sovyet rejimi döneminde de çeşitli bölümlerde görev alarak halkına hizmet etmeyi sürdürdü. Daha sonra ise casus olmakla suçlandı. Eğer bana sorarsanız, Çerkes aydınları, kültürümüzün gelişmesi için büyük hizmetler vermiş ve haksız yere suçlanmış bulunan Neğuç Yusuf'un itibarının iadesi için resmen başvurmalı ve çalıştığı Panekhes köyü okulunun duvarına da insanlarımızın onu unutmaması için bir anı plaketi olsun koymalıydılar.”³⁶

Yusuf Suad, İstanbul'a döndüğünde, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkaslarda Ruslara karşı örgütlenmek için İstanbul'da teşkil edilmesini desteklediği Kafkas İttihad Cemiyeti'ne başkanlık etti. 1915 yılında kurulan bu cemiyetin amacı, Kafkas Müslümanlarının Rusya aleyhinde ayaklanmasını örgütlemek, böylece bölgede bağımsız bir konfederasyon teşkil edilmesini sağlamaktı.³⁷

35 Perenique Yismahyl, *Syguıqçvıxer (Hatırladıklarım)*, Maykop 1994, s. 149'dan aktaran Berzeg, a.g.m., s. 10.

36 Yismahyl, a.g.e., s. 151-152'den aktaran Berzeg, a.g.m., s. 10.

37 Mustafa Balcıoğlu, “Teşkilat-ı Mahsusa'nın Rusya'daki Faaliyetleri”, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, Ankara 2001, s. 161-162.

1917’de meydana gelen Bolşevik Devrim ile Kafkas halklarının yurtlarına dönebilme ümitleri iyice artmış ve faaliyetler de hız kazanmıştı. Kafkas İttihad Cemiyeti, bağımsız dört hükümetten oluşan Kafkas Konfederasyonu kurulması için bir beyanname yayınladı ve Kafkas halklarının haklarını Avrupa’da müdafaa etmek için Fransızca bir gazete neşrine karar verildi. Yusuf Suad’ın Türkçe yazıp göndereceği yazıların yazı heyeti tarafından Fransızcaya tercüme edilmesi kararlaştırılmıştı. Yusuf Suad ile birlikte Aziz Meker (başmuharrir), Lütfullah Şav (ressam), Namık İsmail Big, Şamil Şaplı (Milli Ajans muhabiri olarak İsviçre’de bulunan Şeyh Şamil’in torunu) bu gazetenin yayın heyetinde yer alacaklardı. Gazete çıkarmanın yanı sıra Yusuf Suad ile birlikte Aziz Meker ve Zeynel Abidin Efendi’nin Rusya ile yapılacak Barış Konferansı’na katılmak için İsveç’e, oradan da Rusya üzerinden Kafkaslara gönderilmeleri kararlaştırıldı.³⁸ Böylece ikinci kez anayurda giden Yusuf Suad, hayatının kalan kısmını burada bağımsız bir Çerkes devleti kurulması için çalışmakla geçirdi.

25 Şubat 1918’de İstanbul’dan ayrılan Yusuf Suad ve arkadaşlarından bir süre haber alınmadı.³⁹ Bu tarihten sonraki birkaç yıl boyunca neler yaptığı karanlık bir husus olarak kalmaktadır. Yusuf Suad, 2-8 Mart 1921 tarihlerinde toplanan Kuban Karadeniz Dağlıları II. Kongresi’nde bir delege olarak karşımıza çıkmaktadır. Başını çektiği bir grup delege ile birlikte Kuban Çerkeslerinin Bolşevikler tarafından yönetilmesine karşı çıkarak bağımsız bir Kuzey Kafkasya Dağlıları Cumhuriyeti kurulmasını savunmuş, böylece sürgündeki Çerkeslerin anayurda dönüşünü sağlamayı amaçlamıştır. Ancak kongrenin sonunda, Kuban-Karadeniz Bölgesi İcra Komitesi bünyesinde bir Kuban-Karadeniz Dağlıları İcra Komitesi oluşturulması kararının alınması ile yetinmek durumunda kalmışlardır.⁴⁰

38 Sefer E. Berzeg, bu bilgileri dayandırdığı ATASE (Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı) Arşivi, Klasör 1840, Dosya 51-176, Fihrist: 1-4.’deki 23 Kanunuevvel 1333/17 Aralık 1917 tarihli ve Kafkas İttihad Cemiyeti adına Avukat Taha Rekuh Pşımaf tarafından “Umur-ı Şarkıye Teşkilat-ı Mahsusası Müdürü Ali Bey’e” gönderilen resmî yazıda, Yusuf Suad için “Birinci Kolordu Divan-ı Harb Kalemi’nde görevli” ifadelerinin kullanıldığını belirtmektedir. Mezkûr belgeyi görme imkânımız olmadığı için bu görevin mahiyeti ile ilgili Sefer Berzeg’in açıklamalarını aktarmakla iktifa etmek durumundayız; bkz. Sefer E. Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922*, c. I, İstanbul 2003, s. 124; a.mlf., a.g.m., s. 11. Ayrıca bkz. Balcıoğlu, a.g.m., s. 163.

39 Berzeg, a.g.m., s. 11.

40 Berzeg, a.g.m., s. 12.

Bolşeviklerin Karadeniz bölgesindeki Çerkesleri, uzaklıklarını bahane ederek ve fakat Rus nüfus içerisinde erimelerini amaçlayarak Çerkes (Adige) Özerk Bölgesi'ne katmaması üzerine 4 Eylül 1922'de Tuapse şehrinde Kıyıboyu Şapsığ Çerkesleri III. Kongresi düzenlendi ve bu toplantının sekreterliğini Yusuf Suad üstlendi. Bu kongrede anayasanın her halka kendi kaderini belirleme hakkı verdiğini, bu hakkı Şapsığların da kullanması gerektiğini savunarak Şapsığ Özerk Cumhuriyeti adıyla bir yönetim oluşturulmasını teklif etti. Kongre onun tekliflerini kabul ederek Şapsığ Özerk Cumhuriyeti İcra Komitesi adıyla bir komite oluşturdu. Bu komite, Yusuf Suad'ı kardeşi Ali Neğuç ile birlikte bu kararın yürürlüğe konması göreviyle Moskova'ya gönderdi.⁴¹ Yusuf Suad ve kardeşinin Moskova'daki girişimleri ile ilgili bilgiler sınırlı olmakla birlikte, 1924 Şubat başlarında Halk Komiserliği toplantısına katıldığı anlaşılmaktadır. Bu toplantıda kongre kararları görüşülmüş ve 23 Şubat 1924'te Şapsığ Özerk Cumhuriyeti ile ilgili olarak komisyonun çalışma başlatmasına karar verilmiştir.⁴²

Çalışmaların geldiği bu aşamada Yusuf Suad, 1924 yılı Şubat ayının sonunda Moskova'dan ayrılarak Kafkasya'ya döndü. Karadeniz kıyısında yer alan Aguye köyünde ikamet etmeye başladı ve kısa bir süre sonra kardeşi Ali ile birlikte Sovyet makamlarınca tutuklandı. "Burjuva milliyetçiliği" ve "Türk ajanlığı" ile suçlanarak Sibiryaya sürgün edildi.⁴³ Buna karşın halk, onu ve hürriyet yolunda verdiği mücadeleyi unutmadı. Bunun göstergesi olarak Polovkin, Şehecçey köylülerinin 1925 Eylül'ünde yani tutuklanmasından yaklaşık bir yıl sonra, Şapsığ Rayonu Devrim Komitesine başvurarak Yusuf Suad Neğuç'un serbest bırakılması için girişimlerde bulunulmasını istediğini belirtmektedir.⁴⁴

Sürgün hayatının tam olarak ne kadar sürdüğü bilinmemektedir. Bu belirsiz sürenin ardından Sibiryadan dönen Yusuf Suad, Aguye köyüne değil, Afıpsıp köyündeki bir akrabasının yanına yerleşti.⁴⁵ Yanında kaldığı Neğuç Ahmet'in oğlunun ifadesine göre; Yusuf

41 Tamar Polovinkin, "75. Kuruluş Yılı Nedeniyle Şapsığ Ulusal Rayonu", çev. İbrahim Çetao, *Nart*, sy. 18 (Mayıs-Haziran 2000), s. 17.

42 Polovinkin, a.g.m., s. 17.

43 Polovinkin, a.g.m., s. 18; Berzeg, a.g.m., s. 12. Sefer Berzeg, Yusuf Suad'ın "Türk ajanı" olduğunu kanıtlamak için bu tarihten sonra onunla ilgili Sovyet yayınlarında "Paşa" unvanının kullanılmaya başlandığını ve "Neğuç Yusuf Suad Paşa" diye anıldığını kaydetmektedir.

44 Polovinkin, a.g.m., s. 18.

45 Berzeg, a.g.m., s. 12.

Suad onların yanında 1929 yılında kalmıştır. Bazen Krasnodar şehrinde de kaldığını belirten bu tanık, bir gün yanında bir yüzbaşıyla bir adamın geldiğini ve Yusuf Suad'ı tutukladıklarını anlatır. Kendilerine Yusuf Suad'ın Novorossisk'e götürüldüğü söylenmiş, ancak daha sonra ona ne yaptıkları ile ilgili bir bilgi alamamışlardır.⁴⁶

İzzet Aydemir'in kaydettiği bir “söylenti”ye göre; Yusuf Suad, Krasnodar'da bir kahvede ideolojik bir tartışma neticesinde Hakurati isimli bir kaymakam tarafından vurularak öldürülmüştür. “Kafkasya'daki bir söylentiye göre” de Ruslar tarafından, evinde kaldığı akrabaları Neğuç ailesi ile birlikte dere kenarına götürülerek katledilmiştir.⁴⁷ Bahsi geçen ailenin oğlundan aktarılan yukarıdaki ifadeler, bu ikinci söylentinin aile ile ilgili kısmını yansıtmaktadır. Bunun dışında Yusuf Suad'ın nasıl ve nerede öldürüldüğünü kesinleştirecek bir bilgiye bu aşamada sahip değiliz. Kaynaklarda genellikle 1930 yılında Afıpsıp köyünde öldürüldüğü kabul edilmektedir.⁴⁸

III. Eserleri

Tercüme-i hal varakasından “Arapça ve Farsçaya aşinalığı” olduğunu, “lisan-ı mâder-zâdesi Çerkesce ve Türkçe tekellüm ve kitabet ettiğini” bildiğimiz Yusuf Suad,⁴⁹ daha Düzce'deki Rüşdiye mektebi muallimliği sırasında eserlerini kaleme almaya başlar. *Zübdetü'z-zebed fi terkîmi'l-aded* başlıklı hesap risalesi ile Farsça gramerine dair kaleme aldığı *Câmi'ü'l-kavâ'id* risalesi bu dönemin mahsulüdür. Maarif Nezareti'nin basılmaları için verdiği 15 Haziran 1896 tarihli ruhsata rağmen, bu eserler bilmediğimiz bir sebeple basılamamışlardır.⁵⁰

Siyerle ilgili çalışmalarına geçmeden önce eserleri sadedinde zikredilmesi gereken en önemli husus, elbette Çerkesce teliflerdir. Yusuf Suad, ana yurdu Kafkasların tekrar ayağa kalkmasına hizmet etmek için siyasî faaliyetlere iştirak ettiği gibi eserlerinde de maarif cihetinden aynı gayeyi taşımıştır. Bunu bu kadar açık ve altını çi-

46 Abu Şhalakho, “Tlepq evejim yizhuaquexer (Milli Bilincin Yıldızları)”, *Fesijapşi* Bülteni, no. 2, Maykop Temmuz 2000, s. 15'ten aktaran Berzeg, a.g.m., s. 12.

47 Aydemir, a.g.e., s. 130.

48 Berzeg, *Kafkas Diyasporası'nda Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*, s. 198.

49 MA, Terceme-i Hal varakası, 20 Cemaziyelahir 1332/16 Mayıs 1914.

50 MA, Terceme-i Hal varakası, 29 Cemaziyevvel 1328/8 Haziran 1910; BOA, MF.MKT 325/68.

zerek ifade edişimizin sebebi, Adige dilinde eğitim için gerekli olacak en temel ders kitaplarını yazması ve bunları İstanbul'da bastırarak ana yurttan açılan mekteplere ulaştırmaya çalışmasıdır. Ayrıntılarına yukarıda yer verilen bu maarif faaliyetlerinde duyulan ihtiyaca binaen Arap alfabesiyle Adige dilinde *Tecvid*, *İlmihâl* ve *Muhtasar Târih-i İslam* kitaplarını yazmıştır.⁵¹ Bu eserler 1328 yılında İstanbul'da basılarak Kafkasya'ya, oradaki köy mekteplerinde okutulmak üzere götürülmüştür.⁵² Bunların haricinde Mekteb-i Hukuk'ta birlikte okuduğu arkadaşı Ahmet Nuri Tsaço ile birlikte yazdığı *Adige Alfabeti* 1909'da İstanbul'da basılmıştır.⁵³

51 MA, Terceme-i Hal varakası, 20 Cemaziyelahir 1332/16 Mayıs 1914. Ayrıca Çerkes Teavün Cemiyeti bünyesinde kurulan ve çeşitli eserleri Çerkesceye tercüme edecek ilmî heyet içerisinde yer almıştır. Bu heyetin diğer üyeleri ve tercüme edilmesi kararlaştırılan eserleri zikreden haber metni:

“Âsâr-ı Münteşire

Çerkesce Yeni Kitaplar

Mecelle-i Adliye'yi, *Kitâb-ı nikâh*'ı, *Ferâiz*'i, siyere dair bir cild kitabı, *Dürr-i Yektâ*'yı, *Emsile-Binâ*'yı Çerkesceye nakletmek üzere bir hey'et-i ilmiye teşebbüs etmiştir. Bu hey'etin a'zâsı, matbu'at-ı Arabiyye'nin isti'mâl eylediği eşkâl-i me'nüse-i hurûfu iltizam edenlerden Fâtih müderrislerinden Zâhid ve Dârü'l-fünûn İlahiyat ve Hukuk şu'belerinden mezun ve Fâtih müderrislerinden Hüseyin ve kezâ hukukdan mezun Hâfız Süleyman ve ser-muharririmiz [Yusuf Suad] efendilerdir.” “Âsâr-ı münteşire: Çerkesce yeni Kitaplar”, *Guaze*, sy. 24 (25 Zilkade 1329/16 Kasım 1911), s. 8.

52 Sefer E. Berzeg, *Kafkasya Bibliyografyası*, İstanbul 2005, s. 69, 119; a.mlf., *Kafkas Diyasporası'nda Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*, s. 198; a.mlf., a.g.m., s. 10. Berzeg, *Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*'nde Yusuf Suad'ın *İlmihâl*, *Tecvid*, *Akvemü's-siyer* ve *Mir'at-ı Şuûn* eserlerini sıraladıktan sonra basılmayan üç eserinin de kaybolduğunu belirtmiştir. Kendisinin zikretmediği *Zübdetü'z-zebed* ve *Câmi'ül-kavâ'id* eserlerinin basılmadığını bildiğimize göre kaybolanlardan ikisini tespit etmiş oluyoruz. Zira elimizde bu eserlere dair başka bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak kaybolduğu söylenen üçüncü eserden kastedilenin hangisi olduğu belirsizliğini koruyan bir husus olarak durmaktadır. Bunun, eserleri arasında zikretmediği *Muhtasar Târih-i İslam* olduğu düşünülebilir, ancak aynı müellif, daha sonra kaleme aldığı *Kafkasya Bibliyografyası*'nda “Çerkes köy okulları için kaleme aldığı Adigece bir tarih kitabı” olan *Târih-i İslam* eserinin 1328 yılında İstanbul'da basıldığını kaydetmiştir. Dolayısıyla iki ihtimal karşısında bulunmaktayız: Ya kaybolduğunu belirttiği üçüncü eserle kastedilen, *Muhtasar Târih-i İslam*'dır ancak daha sonra varlığı ve basıldığı tespit edilerek ikinci kitapta yer verilmiştir. Ya da bu hiç bilmediğimiz başka bir eserdir ve Berzeg eser hakkında başka bir bilgiye sahipse bile tasrih etmemiştir. İzzet Aydemir ise, sadece kaybolan iki eseri olduğunu belirtmiştir. Bu da Berzeg'in ifadesi ile ilgili yukarıda serdedilen birinci ihtimali desteklemektedir; bkz. Aydemir, a.g.e., s. 130.

53 Berzeg, *Kafkas Diyasporası'nda Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*, s. 250.

Ayrıca sürgündeki Çerkeslerin çıkardığı “başlangıçta siyasî iken daha sonra ilmî mecmua” *Guaze*’nin (*Rehber*) sahibi ve başmuharri de Yusuf Suad’dır.⁵⁴ Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti’nin yayın organı olan *Guaze*, 2 Nisan 1911’de haftalık olarak yayınlanmaya başlamış; ilk iki yıl Türkçe yayınlanmış daha sonra Türkçe-Adigece olarak iki haftada bir yayınlanmaya devam etmiştir. 59. sayıya ulaşan gazete, Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması ve yazarlarından birçoğunun cepheye gitmesi nedeniyle kapanmıştır.⁵⁵ Dünyada

54 MA, Terceme-i Hal varakası, 20 Cemaziyelahir 1332/16 Mayıs 1914. *Guaze*’de yayınlanan yazıları: “Cevab: Tâhirü’l-Mevlevî Bey Efendi’ye”, sy. 15 (20 Recep 1329/17 Temmuz 1911), s. 5. (Tâhirü’l-Mevlevî’nin *Beyânü’l-Hak* mecmuasında yayınlanan yazısına cevaben); “Teşekkür”, sy. 36 (16 Cemaziyelevvel 1330/3 Mayıs 1912), s. 1. (Gazetenin bu sayısına ulaşamamakla ve içeriğine muttali olamamakla birlikte E. Zeynep Aksoy’un verdiği indekste bu şekilde kaydedilmiştir); “Avşer”, sy. 46 (4 Ramazan 1331/7 Ağustos 1913), s. 1-3. (Avşer isimli bir mitolojik kahramanı konu alan Çerkesce bir yazı); “Defter-i elfâz”, sy. 46 (4 Ramazan 1331/7 Ağustos 1913), s. 9-12. (Alfabetik sıraya göre Çerkesce kelimelerin Arap harfleriyle yazılışı, elif-pe); “Defter-i elfâz”, sy. 48 (2 Şevval 1331/4 Eylül 1913), s. 8-9. (Alfabetik sıraya göre Çerkesce kelimelerin Arap harfleriyle yazılışı, pe-ha); “Pş Work”, sy. 55 (14 Rabiülahir 1329/12 Mart 1913[1914]), s. 1-7. (Baş kısmının önceki sayıda olduğu ve sonraki sayıda da devam edeceği bildirilen bu sayıda Çerkes ırkı içerisindeki seçkin zümrelere dair devam eden bir tartışma çerçevesinde fikirlerini ortaya koyuyor. Ancak 54 ve 56. sayılara ulaşamadık. Bu yazının başlığını ve “Avşer” başlıklı yazının başlığını okuyan ve içeriği hakkında bilgi veren Hulûsî Üstün’e ve tavassut ettikleri için Yrd. Doç. Dr. Rahmi Deniz Özbay ve Filiz Dıgıroğlu’na müteşekkirim.)

55 Berzeg, *Kafkasya Bibliyografyası*, 156-157. *Guaze* dergisinin tam bir koleksiyonuna ulaşamadık. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bazı sayıları Milli Kütüphane (1-13, 19. sayılar), Hakkı Tank Us Kütüphanesi (1-5, 11-16, 18, 19, 22-27, 32, 34, 37, 38. sayılar) ve Seyfeddin Özege Bağış Kitaplığı’nda (4, 46, 48, 55, 58. sayılar) yer almaktadır; bkz. *Eski Haftlı Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, c. I, Ankara 1987, s. 81; Mustafa Koca, *Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu*, Erzurum 1989, VI, 511; Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk SüreliYayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu 1828-1928*, c. I, Ankara 2000, s. 323. *Guaze*’nin toplam kaç sayı yayımlandığı da kesin değildir. Hasan Duman ve *Guaze* üzerine müstakil bir yazı kaleme alan Fahri Huvaj, 57 sayı yayımlandığını belirtse de Seyfettin Özege Bağış Kitapları kataloğunda 58. sayı mevcut gözükmektedir. Ancak Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi’nden gazetenin mevcut sayılarını aldığımızda, 58. sayı diye gösterilenin 57. sayı olduğu anlaşıldı; bkz. Fahri Huvaj, “Çerkeslerin İlk Gazetecilik Deneyimi: *Çhuaeze*”, *Kebikeç*, sy. 5 (1997), s. 52. (Seyfettin Özege Kitapları’ndan gazetenin mezkûr sayılarına ulaşma hususundaki yardımları için Tubanur Şehirli’ye şükran borçluyum.) Osmanlı Devleti’ndeki Çerkes cemiyetleri üzerine kaleme aldığı tezde Arslan, bir yerde (s. 46) *Guaze*’nin 58 sayı yayımlandığını belirtirken başka bir yerde (s. 53), Bursa’da yayınlanan *Kafkas* isimli bir ga-

Adige dilinde yayınlanan ilk gazetelerden olan *Guaze*, sürgündeki Kafkasların kölelik, alfabe ve dil, anayurda dönüş gibi sorunlarına yer vererek onların sesi ve “rehberi” olmuştur.⁵⁶ Bu ses, sadece Anadolu’da yankılanmakla kalmamış, Çerkeslerin yoğun olarak yaşadığı Suriye, Ürdün ve Kafkaslara da ulaştırılmıştır.⁵⁷

Yusuf Suad’ın siyer alanındaki çalışmaları ise iki farklı eser olarak basılmıştır. Bunlardan baskı tarihi açısından ilk sırada yer alan *Mir’atü’ş-şuûn* isimli üç ciltlik eseridir.⁵⁸ Bu eser, daha sonra neş-

zetenin ilk sayısının 60/1 şeklinde numaralandırılması ve *Guaze*’nin neden kapandığına dair bir açıklama yapılmasına dayanarak gazetenin, ulaşamamakla birlikte 59. sayısının da yayınlandığını düşündüğünü söylemektedir. Koleksiyonun tam olmamasına ve hatalı okumalarına rağmen Arslan, tezinin ekler kısmında *Guaze*’nin ulaşabildiği ilk 1-39. sayılar ile 43 ve 46. sayılarının indeksini ve seçme yazıların Latin harfli transkripsiyonunu vermiştir; bkz. Arslan, *a.g.t.*, s. 53-165, 227-297. Ankara’da Kafkas araştırmaları üzerine çalışan ve gazetenin tam bir koleksiyonunu oluşturmak için uğraşan Muhittin Önal, *Guaze*’nin 59. sayısına sahiptir. Önal’ın, 28.07.2010 tarihli telefon görüşmemizde verdiği bilgilere göre elindeki nüsha eksiktir ve bu eksik nüshada gazetenin kapanacağına ya da son sayısı olduğuna dair herhangi bir ifade/işaret/ima yoktur. Sonuç olarak şimdilik *Guaze*’nin 59 sayı yayınlandığını kabul etmek daha doğru olacaktır.

56 Berzeg, *Kafkasya Bibliyografyası*, s. 156-157; Arslan, *a.g.t.*, s. 62-165.

57 Arslan, *a.g.t.*, s. 55.

58 Eserin ilk cildinde dönemin Bolu Mutasarrıfı Mustafa Zihni Paşa ve Düzcü Beybaşı, *Mir’at-ı Mekteb-i Harbiye* (1892), *Mir’at-ı Mühendishâne-i Berr-i Hümayun* (1894) kitaplarının sahibi, şair Mehmed Es’ad Efendi’nin (1851-1919) birer takrizi yer almaktadır. Bu takrizlerin ardından II. Abdülhamit için kaleme aldığı uzun bir manzum duaya yer veren Yusuf Suad, dönemin Şeyhülislâmı Mehmed Cemâleddin Efendi’ye de teşekkür etmiştir. I. cilt, Asır Matbaası, İstanbul 1317/1899, 536 s.; II. cilt, Asır Matbaası, İstanbul 1318/1900, 408+4 s.; III. cilt, Asır Matbaası, İstanbul 1322/1904, 579+5 s. Bkz. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. III, İstanbul 1971, s. 1166. Yusuf Suad, Meşihat Arşivi’ndeki dosyasında bulunan 26 Mayıs 1326/8 Haziran 1910 tarihli terceme-i hal varakasında bu eserden “matbu’ iki cildir” şeklinde bahsetmiştir. Ancak elimizde bulunan üç cilt, bu ibarenin sehven yazıldığını düşündürmektedir; bkz. MA, Terceme-i Hal varakası, 29 Cemaziyelevvel 1328/8 Haziran 1910. Mehmet Çog, Tanzimat’tan Meşrutiyet’e kadar yazılan belli başlı İslam tarihi kitaplarını sıralarken 11. sırada *Mir’atü’ş-şuûn* isimli bir esere yer vermiş ancak müellifini Mehmet Zihni olarak kaydetmiştir. Basıldığı matbaa ve basım tarihi de farklıdır (Mehmet Zihni, *Mir’atü’ş-şuûn*, Darü’l-Tibaatî’l-Âmire Matbaası, İstanbul 1327/1911). Yusuf Suad dışında başka bir müellifin aynı isimde bir eser telif ettiğine dair bir bilgiye ulaşamadığımız için ve listenin 10. sırasında yine Mehmet Zihni’nin *Meşahirü’n-nisâ* isimli eserine yer verildiğini dikkate alarak müellif isminin önceki eserle karıştırılarak yanlış yazılmış olabileceği kanaatindeyiz; bkz. Çog, *a.g.t.*, s. 32.

rettiği *Akvemü's-siyer'* den hem telif tarzı hem de iddiası açısından farklılık arz etmektedir. Sözkonusu kitapta farklı rivayetlerle ilgili uzun açıklamalara girmeden kısa ve rahat anlaşılır cümlelerle olaylar tahkiye edilmiş; külfetsiz, akıcı bir üslup kullanılmıştır. Tarihî olaylar aktarılırken diyaloglara ağırlık verilmiştir. Yine bazı Arapça ibare ve şiirlere yer verilmekle birlikte yekûnu *Akvemü's-siyer'* e kıyasla oldukça azdır.⁵⁹

Yusuf Suad'ın bu çalışmanın konusunu teşkil eden eseri ise *Akvemü's-siyer'* dir.⁶⁰ Seçilen başlıkla iddiasını ortaya koyan, şim-

59 E. Hallet Carr'ın "Akşın içinde olan yalnızca olaylar değildir. Tarihinin kendisi de akşın içindedir. Bir tarih eserini ele aldığımızda, baş sayfadaki yazarın adına bakmak yeterli değildir. Yayın ya da yazım tarihine de bakın -bu kimi zaman çok daha açıklayıcı olur" (E. Hallet Carr, *Tarih Nedir?*, çev. M. Gizem Gürtürk, İstanbul 2009, s. 49) cümleleriyle işaret ettiği gibi bir müellifin aynı konuda farklı dönemlerde iki farklı eser kaleme almış olması, buna ihtiyaç duyma nedenlerinin tespiti, telif tarzı ve mahiyeti açısından varsa farklarının ortaya konması önemli bir husustur. Yusuf Suad'ın siyerle ilgili bu iki eserinin her ne kadar ikincisi tamamlanmamış olsa da karşılaştırılması, Meşrutiyet döneminin genel olarak tarih özel olarak da siyer yazıcılığı üzerindeki menfi ya da müspet etkisini ortaya koymak açısından gereklidir. Ancak elinizdeki çalışmayı *Akvemü's-siyer'* e ve ilgili tartışmaya hasrettiğimiz için bu gerekli kıyaslamadan kaçındık ve kâfi olmasa da bu kısa değerlendirme ile yetindik. Eserle ilgili yine kısa olmakla birlikte başka bir değerlendirme, Tanzimat dönemi tarihçiliğine dair makalesinde Mükrimin Halil Yinanç tarafından dile getirilmiştir. Hz. Peygamber'in hayat ve menakıbına dair yazılan eserlerden bahsederken Eyüp Sabri Paşa'nın *Mahmudu's-siyer'i* ile birlikte zikrettiği *Mir'âtü's-şüün'u* "biraz mesai mahsulü olmakla beraber tarih intikatlarına tahammül edemeyecek derecede zayıf ve halka mahsus" bir eser olarak değerlendirmiştir; Yinanç, a.g.m., s. 584.

60 Düzceli Yusuf Suad, *Akvemü's-siyer*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul 1327/1911, 496 s. Yusuf Suad'ın bu eserinin ismi, Çoğ tarafından yanlış okunarak "Akvâmü's-siyer" şeklinde kaydedilmiştir; bkz. Çoğ, a.g.t., s. 92-93. Mehmet Özdemir de siyer yazıcılığı üzerine kaleme aldığı geniş bir makalesinde eserden "Akvamü's-siyer" diye bahsetmiştir; bkz. Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", *Milel ve Nihal*, sy. IV/3 (Eylül-Aralık 2007), s. 154. E. Zeynep Arslan ise bazen "akvem" bazen de "akvâm" diye okumuş, İngilizce kaleme aldığı çalışmasında eserin ismini iki farklı şekilde tercüme etmiştir. Tercüme ederken verdiği karşılıktan, aslında "akvem" okuduğu yerlerde bile "akvâm" şeklinde anladığı, ikisi arasındaki bariz anlam farklılığına muttali olmadığı anlaşılmaktadır. Arslan, eserin adını tercüme ederken bazen "Peoples of travel" karşılığını uygun görmüştür ki bu, eserin isminin "akvâmü's-seyr" şeklinde okunduğunu göstermektedir. Verdiği ikinci karşılık ise "the Tribes of siyer" dir. Çalışmanın eklerinde *Guaze'* nin indeksi verilirken de eserden *Akvâmü's-siyer* diye bahsedilmiştir; bkz. Arslan, a.g.t., s. 57, 151-152, 259-260.

diye kadar yazılan siyerlerin *akvemi*; en doğrusu olma iddiasını taşıyan bu kitabın basımı, muhtemelen dönemin şartları ve müellifinin diğer uğraşları nedeniyle⁶¹ yarım kalmıştır. Kitabın *Guaze*'de yayınlanan ilanından altı cilt olarak yazılmasının planlandığı anlaşılmaktadır.⁶² Ancak sadece iki bölümden oluşan ve bi'setin dördüncü yılına kadar gelen 456 sayfalık birinci cilt yayınlanabilmiştir.⁶³ Bu eserinde senetlerini zikretmemekle birlikte bir konudaki

61 Mehmet Çog, eserin ilk kısmının yayınlanması üzerine yaşanan, ayrıntılarına daha sonra yer vereceğimiz tartışmaların, eserin basımının yarım kalmasında etkili olduğu düşüncesindedir. Ancak dönemin şartlarında başka birçok eserin de tamamlanamadığını çalışması boyunca belirten araştırmacının, *Akvemü's-siyer*'in yarım kalmasını sadece yaşanan tartışmalara ve ilgi görmemesine dayandırmasının çok da yerinde olmadığı kanaatindeyiz; bkz. Çog, *a.g.t.*, s. 92.

62 *Guaze*, sy. 2 (28 Mart 1327/10 Nisan 1911), s. 8.

"Akvemü's-siyer"

Müellifi: Meşihat-i 'Ulyâ Kalemi müsevvidlerinden ve Mekteb-i Hukuk talebesinden Düzceli Yusuf Su'ad

Siyer-i seniyye-i Cenâb-ı Risâlet-penâhî'ye dair ve altı cildi hâvî gayet mühim bir eser-i kıymetdardır. Türkçe böyle mufassal bir siyer ancak şimdi inîşar ediyor. Hakayık-ı 'âliyyeyi idrak ve temaşa merakında bulunan her sınıf insanların okuyacakları bir kitabdır. Mekâtib ve medârisdeki müte'allimîn efendilere, meşâyih ve mutasavvıfın-i kirâma, vaizlere, dünyada her sınıf insanlara tavsiye ederiz. Şerâit-i iştirâyâ gelince: Bir cildi otuz iki forma teşkil etmiş olmakla seksen sahîfelik beş forması bir cüz' i'tibar edilmiş ve 2 kuruş fiyatla neşr olunmuştur ve her on beş günde bir takım yani 80 sahîfelik bir cüz' neşredilecektir. Birinci cildin abonesi İstanbul için 12, taşra için 15 kuruştur. Takım almak isteyenler beher takım için 3 kuruş göndermelidirler. Mahall-i tevzî'i: Bâb-ı Âli caddesinde Yeni Osmanlı Matba'a ve Kütübhânesi'dir."

İlan metni eserin altı cildi hâvî olduğunu belirtse de tamamının yazıldığına kesin olarak hükmetmek biraz zordur. Yusuf Suad'ın 8 Haziran 1910 tarihli terceme-i hal varakasındaki *"Akvemü's-siyer"* ismindeki kitabımın ilk üç cildi tab' edilmektedir. Sekizinci forması bu hafta çıkmıştır" ibaresini dikkate aldığımızda eserin ilk üç cildinin yazıldığını düşünebiliriz. Ancak bu ibarenin hemen öncesinde siyerle ilgili diğer eseri, üç cilt yayınlanan *Mir'âtü's-şuûn*'un iki cilt halinde basıldığını söylemesi, bu iki eserin cilt sayıları arasında Yusuf Suad'ın ifadesinde bir karışıklık olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla *Akvemü's-siyer*'in en azından iki cildinin basılmak üzere hazır olduğu ve sadece birinci cildinin basılabildiği kanaatindeyiz; bkz. MA, Terceme-i Hal varakası, 29 Cemaziyevvel 1328/8 Haziran 1910.

63 Birinci cildin başlıkları şöyledir: Fasl-ı evvel (3-274. sayfalar): Neseb-i pâk-i Nebevî, Hafr-ı bi'r-i Zemzem, Tezvîc-i Abdullah, Vak'a-i Fil, Haml ve mevlid-i Nebevî, Tesmiyetü'n-Nebî, Radâ-i Nebevî, Vefât-ı Âmine, Tebşîr-i İbni Yezen, Remed-i Ahmedî, Vefât-ı Abdulmuttalib, Şâm sefer-i evveli, Nezâhet ve 'ismet-i Ahmedîye, Ra'iyetü'l-ganem, Harbü'l-Ficâr, Hilfu'l-Fudûl, Sefer-i sâni-i Şâm, Tezvîc-i Hadîce, Bünyân-ı Ka'be; Fasl-ı Sâni ➔

farklı rivayetleri telif etmeye çalışan Yusuf Suad, birçok Arapça ibare ve şiiri de delil olarak kullanmış ve çoğu zaman bunları tercüme etmeksizin aktarmıştır. Farklı rivayetleriyle ve ayrıntılarıyla ele aldığı mucizelerin, dönemindeki yaygın kanaatin aksine, gerçekliğini savunmuştur.

IV. *Akvemü's-siyer* ve *Kılıczâde Hakkı'nın* Tenkitleri

Kılıczâde Hakkı ile arasındaki tartışmaya geçmeden önce, eserin henüz formalar halinde neşri devam ederken⁶⁴ yazılan ilk ten-

(275-496. sayfalar); Zuhûr-ı nûr-ı İslam: Selâmü'l-hacer, Kable'l-vahy mezheb-i Ahmedî, Merâtib-i vahy, Hâlât-ı vahy, Evâil-i bi'setde vudû' ve salât, Sâbıkîn-i İslam, Dârü'l-Erkam'da istihfâ, İ'lân-ı nübüvvet, Müstad'afin-i ehl-i İslam, Teklif-i Kureyş, Müstehzi'în-i Kureyş.

- 64 *Akvemü's-siyer*'in *Guaze*'de yayınlanan ilanlarında eserin, beş formadan müteşekkil 80 sayfalık takımlar halinde on beş günde bir yayınlandığını duyurmuşlardır. Formaların ne zaman yayınlanmaya başladığını tam olarak tespit edemesek de Yusuf Suad'ın 8 Haziran 1910 tarihli terceme-i hal varakasındaki "(...) *Akvemü's-siyer* isimindeki kitabımın ilk üç cildi tab' edilmektedir. Sekizinci forması bu hafta çıkmıştır" ifadesine ve eserin bazı formalarının görülüp Yusuf Suad'a iade edildiğine dair mezkûr dosyadaki resmî belgeye dayanarak bu tarihten önce başladığını kabul edebiliriz. Ancak eserle ilgili 1327 tarihinde Yeni Osmanlı Matbaası'nda basılan 8 sayfalık "*Türkçe Akvemü's-siyer*" başlıklı tanıtım metninde eserin beş formalık (80 sayfa) ilk takımının 15 Mart 1327 (28 Mart 1911) tarihinde neşredildiği ilan edilmiştir. Buna dayanarak 1910'da eserin bastırılması girişiminin başlamakla birlikte devam etmediğini, daha sonra 28 Mart 1911'de tekrar başlanarak düzenli bir şekilde ilk cilde ait takımların neşredildiğini söyleyebiliriz; bkz. MA, Terceme-i Hal varakası, 29 Cemaziyelevvel 1328/8 Haziran 1910. Eserin formalar halinde neşri ile ilgili olarak rastladığımız ikinci haber *Srât-ı Müstakim*'in 141. sayısının (VI/141, 5 Mayıs 1327/18 Mayıs 1911) kapağında yer almakta ve üçüncü takımın neşrini bildirmektedir. *Guaze*'nin 7 ve 8. sayılarında (sırasıyla 18 Mayıs 1911, s. 8; 1 Haziran 1911, s. 8) eserin dört takımının ve 11, 14 ve 16. sayılarında (sırasıyla 15 Haziran 1911, s. 8; 6 Temmuz 1911, s. 8; 26 Temmuz 1911, s. 8) eserin beş takımının neşredildiği duyurulmakla birlikte, 18 ve 19. sayılarda (24 Ağustos 1911, s. 8; 8 Eylül 1911, s. 8) dördüncü takımın neşredildiği ifade edilmektedir. Bu durum *Guaze*'deki ilanlarda zikredilen rakamlara temkinli yaklaşmak gerektiğini göstermektedir. *Srât-ı Müstakim*'in 150. sayısının (VI/150, 7 Temmuz 1327/20 Temmuz 1911) kapağındaki eserin beşinci takımının çıktığına dair ilan, *Guaze*'deki ilanların sağlaması için kullanılabilir bir bilgidir. 20 Ekim 1911'de yayınlanan *Guaze*'nin 22. sayısında eserin birinci cildinin o hafta neşredildiği duyurulmaktadır. Gazetenin görebildiğimiz diğer sayılarındaki (23. sayı, 2 Kasım 1911; 25. sayı, 30 Kasım 1911; 27. sayı, 27 Aralık 1911; 38. sayı, 3 Mayıs 1912) ilanlarda aynı ibare tekrarlanmıştır. Bu durum bize birinci cilt tamamlandıktan sonra başka forma yayınlanmadığını gösterir. 2 Mayıs 1329/15 Mayıs 1913 tarihli *İcti-* ➤

kit yazısını ve Yusuf Suad'ın buna verdiği cevabı ele almak yerinde olacaktır. Bu ilk tenkidin sahibi Tâhirü'l-Mevlevî (1877-1951), *Beyânü'l-Hak*'ta yayınladığı bir yazıda⁶⁵ mahdut bir konu muvacehesinde Yusuf Suad'a tenkitlerini yöneltmiştir. Tenkit edilen husus Hz. Peygamber'in atası Hâşim'in vefat ettiği esnada yirmi beş yaşında olduğuna dair bir rivayettir. Tâhirü'l-Mevlevî, yazısında, gerek Yusuf Suad'ın şahsına gerek eserine iltifat ettiği bir girişin ardından önceleri doğru kabul ettiği yukarıdaki rivayeti kendisinin de "Târih-i İslam sahâifinden" başlıklı tefrikasında kullandığını, ancak daha sonra yaptığı incelemelerde bunun mantıken doğru olamayacağına kâni olduğunu gerekçeleriyle açıklamış, Yusuf Suad'dan bu meseleyi bir çözüme kavuşturmasını isteyerek yazısını bitirmiştir. Yusuf Suad, tam bir hafta sonra *Guaze*'de "Cevab: Tâhirü'l-Mevlevî Beyefendi'ye" başlıklı yarım sayfalık bir yazı yayınlamış, rivayetin Arapçasını kullandığı kaynaktan aynen aktarıp doğruluğunu mantıkî olarak da göstermeye çalışmıştır. Bu kısa ve tek bir rivayet üzerinde cereyan eden yazışma böylece sona ermiştir.

Eserin neşredilmesinin üzerinden bir yılı aşkın bir süre geçtikten sonra *İctihad* gazetesinde Kılıçzâde Hakkı imzalı bir yazı yayınlamıştır.⁶⁶ Bu yazı ile birlikte eser üzerinde, karşılıklı iki risalenin ka-

had gazetesinin arka kapağında neşredilen ilandaki ibare de bu düşünce-mizi doğrulamaktadır:

"*Akvemü's-siyer*

Peygamberimiz Muhammed'in (s.a.) zaman-ı saadetinden bahseden mufassal bir tarihtir. Müellifi Düzceli Yusuf Su'ad Efendi'dir. 496 sahifelik olup fiatı 12 kuruştur"; bkz. *İctihad*, sy. 64 (2 Mayıs 1329), arka kapak. (Bu ilan metnine ulaşma konusundaki yardımları için Yrd. Doç. Dr. Ahmet Çapku'ya teşekkür ederim.)

Eserin baskı tarihi, dış kapağında 1330, iç kapağında ise 1327 olarak kaydedilmiştir. Gazetedeki ilana dayanarak 6 Teşrinievvel 1327/26 Şevval 1329/20 Ekim 1911 tarihinden birkaç gün önce birinci cildin tamamının neşredildiği sonucuna varılabilir. Özege, eserin baskı tarihini 1327/1909 olarak vermiştir. Muhtemelen sadece iç kapağı görmüş ve onu hicrî tarih olarak kabul etmiştir; bkz. M. Seyfettin Özege, *a.g.e.*, c. I, s. 31.

65 Tâhirü'l-Mevlevî, "Yusuf Suad Efendi'ye Açık Mektub", *Beyânü'l-Hak*, sy. V/118 (13 Recep 1329/27 Haziran 1327), s. 2155-2156.

66 Kılıçzâde Hakkı, "*Akvemü's-siyer*", *İctihad*, sy. 66 (16 Mayıs 1329), s. 1434-1439. Kılıçzâde Hakkı'nın bu yazısı daha sonra yayımlanan *İ'tikâdât-ı Bâtılaya İlân-ı Harb* kitabına da alınmıştır; bkz. 1. baskı Sancakçıyan Matbaası, İstanbul 1329, s. 86-103; 2. baskı, Şems Matbaası, İstanbul 1332, s. 108-126. Kılıçzâde Hakkı'nın yazısının ardından yine *İctihad* sütunlarında doğrudan *Akvemü's-siyer*'i hedef almasa da *Strat-ı Müstakim*'de yayımlanan eski bir yazıyı hatırlatmak ve yeniden tenkit etmek için Kılıçzâde Hakkı'nın başlattığı bu tartışmayı fırsat bilen Eyüb Sabri imzalı bir makale yayımlanmış- ➔

leme alınacağı bir tartışma⁶⁷ başlamıştır. Abdullah Cevdet'in çevresinde ve *İctihad*'ın yazı ailesinde yer alan ve Batıcılık akımının önemli isimlerden biri olarak "softalara, dervişlere ve bâtil itikatlara" açtığı savaşta kalemini kılıç gibi kullanan Kılıçzâde Hakkı'nın (1872-1960)⁶⁸ bu ilk yazısının ardından Yusuf Suad, *Akvemü's-siyer*, *Cevab: İctihad Gazetesi'ndeki Kılıçzâde Hakkı İmzalı Maka-*

tır. *Akvemü's-siyer*'e karşılık olarak "Eşna'u's-siyer" [siyerlerin en çirkini/ menfurunu] başlığıyla yayınlanan bu makale, aslında genel olarak siyer yazım usulünü tenkit etmektedir: "Kılıçzâde Hakkı Beyefendi'nin "*Akvemü's-siyer*" makale-i tenkidiyesi münasebetiyle hâtra gelen ve bundan bir hayli zaman evvel *Strat-ı Müstakim*'de görülen bir fıkrâ-i acibeyi mevzû'-i bahs edeceğim. Kâriîn hayretle göreceklendir ki akvemü's-siyer ile eşna'u's-siyer arasında ne kadar sıkı bir irtibat ve bilakis ne derece fark-ı mühim var. Aradaki irtibat, sîret-i Nebevîyyeye dair olmaları ve her ikisinin âlude-i hurâfât bulunmaları itibariyledir, beynlerindeki farka gelince bu dahi mahiyetlerinin nisbet-i hiffet ve gîlzetî haysiyetiyedir." Yazının maksadı yine müellifinin ifadesiyle "heyet-i ictimaiyemizi tenvire çalışacağımız sıralarda istinad edeceğimiz esasların böyle esastan ârî ve saçmasapanvârî efsanelerden ibaret olmaması ve vaz'-ı kavânîn vesaire gibi hususâtta akl ve muhakemeden ve ihtiyacât-ı milliyenin icabâtundan inhiraf edilmemesi temennisinden ibaret"tir; bkz. Eyüb Sabri, "Eşna'u's-siyer", *İctihad*, sy. 69 (27 Haziran 1329), s. 1517. Eyüb Sabri'ye cevaben kaleme alınan *Sebilürreşad* imzalı makale için bkz. *Sebilürreşad*, "Eşna'u's-siyer sahibi Eyüb Sabri'ye", *Sebilürreşad*, sy. XI/253 (12 Şaban 1331/3 Temmuz 1329), s. 302-309.

67 Görebildiğimiz kadarıyla bazı çalışmalarda bu tartışmaya dair kısa bilgiler, bibliyografik malumatlar verilmiştir; bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938): Kanun-ı Esasî ve Meşrutîyet Dönemi (1876-1918)*, İstanbul 2001, s. 220-221; Uzun, a.g.md., s. 325; Özdemir, a.g.m., s. 154. Hagen, a.g.m., s. 165. Tartışmanın nispeten ayrıntılarına giren tek isim Mehmet Çog'dur. Doktora tezi konusu kapsamındaki eserlerden biri olarak *Akvemü's-siyer*'i incelemiş ve bazı değerlendirmeler yapmıştır. Yalnız öncelikle tartışmanın bazı yönleri ile ilgili bilgiler eksiktir. Kılıçzâde'nin yazısının ilk olarak *İctihad*'da neşredilmiş olmasına hiç değinmemiş; tartışmayı Yusuf Suad'ın cevabî risalesi ile sonlandırmış, Kılıçzâde'nin *Akvemü's-siyer Münasebetiyle Son Cevab* risalesine de temas etmemiştir. Değerlendirmelerinde ise Kılıçzâde Hakkı'nın eserin dili ile ilgili eleştirilerini tekrarlamıştır. Ayrıca müellifin kullandığı kaynaklarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadığını ifade etmiştir. Oysa Yusuf Suad, eser içerisinde yeri geldikçe kullandığı kaynaklara bazen eser ismi (*Sîretü'd-Dimyâti, el-İsâbe* gibi), bazen müellif ismi (Buharî, Mâverdî, Taberî, Süheylî, İbn Arabî, Kâdî Beyzâvî, İbn Abdilber, el-Begavî gibi), bazen ikisini de (İbn Burhâneddin, *İnsânü'l-Uyûn*; Suyûtî, *el-İzâh*) ifade ederek atf yapmıştır; bkz. Çog, a.g.t., s. 92-93.

68 Kılıçzâde Hakkı'nın *İctihad*'da yazdığı yazılarda ortaya koyduğu fikirler, cumhuriyetin şekillendirilmesinde etkili olmuştur. Hayatı ve eserleri için bkz. Celal Pekdoğan, "Kılıçzâde Hakkı", *DİA*, c. XXV (Ankara 2002), s. 415-416. Garpcılık cereyanı içindeki yerine dair bir değerlendirme için bkz. Tunaya, a.g.e., s. 220-222.

leye başlığıyla bir risale yayınlamıştır.⁶⁹ Kılıçzâde Hakkı da âdeta tartışmayı sonlandırmak istercesine *Akvemü's-siyer Münasebetiyle Son Cevab: Yusuf Suad Efendî'ye Tahsîsen, Softalara Ta'mîmen* risalesini kaleme almıştır⁷⁰ ve tartışma fiilî olarak sona ermiştir.⁷¹ Tartışmanın devam etmemesinde, eserin diğer ciltlerinin yayınlanamaması yanında dönemin ve Yusuf Suad'ın içinde bulunduğu şartların etkili olduğunu düşünmek yerinde olacaktır.

Kılıçzâde Hakkı, yazdığı ilk makalede eseri, öncelikle dili yönünden tenkit eder. Ona göre *Akvemü's-siyer*, iki dilli bir kitaptır. Yani ne tamamen Türkçe ne tamamen Arapçadır. Kitaptaki Arapça ibare ve şiirleri, bırakın bir Türkü, iyi tahsil görmemişse Arap bile anlayamaz. Türkçe olan kısımlarda ise o kadar çok alışılmamış kelime vardır ki kitap özellikle sıradan insanlara bütünüyle kapalı ve sırlarla doludur. İfade tarzı açısından son derece problemli ve rahatsız edici olan kitap, yer verdiği olaylar açısından da bir kıymet taşımamaktadır. Bir tarih değil, “masal ve hurâfât” kitabıdır. Oysa hür fikir sahipleri, ilmî sonuçlara ve değişmez ilâhî/tabîî kanunlara uymayan hurafeler ve mucizelerle dolu siyerlerden bunalmış durumdadır ve yalnız Müslümanların değil diğer dinlere mensup olanların, hatta en inatçı dinsizlerin bile kabul edebileceği bir siyer neşredilmesini beklemektedirler. İstanbul'da Meşihat Mektûbî Kalemî'ne mensup birinin telif ettiği siyerde böyle hurafe dolu fikirlerin yer alması, Kılıçzâde'yi hayli üzmüş ve endişelendirmiştir.⁷² Daha sonra makalenin müsaade ettiği ölçüde bu “hurafeleri” tek tek ele alan Kılıçzâde, onları tenkit eder.⁷³ Hz. Peygamber'in

69 Düzceli Yusuf Suad, *Akvemü's-siyer, Cevab: İctihad Gazetesindeki Kılıçzâde Hakkı İmzalı Makaleye*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul 1331/1913, 23 s.

70 Kılıçzâde Hakkı, *Akvemü's-siyer Münasebetiyle Son Cevab: Yusuf Su'ad Efendî'ye Tahsîsen Softalara Ta'mîmen*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul 1331/1913, 64 s.

71 Türkçe siyer kitaplarına dair ansiklopedi maddesini kaleme alan Mustafa Uzun, “Kılıçzâde Hakkı, *Akvemü's-siyer Münasebetiyle Yusuf Suad Efendî'ye Tahsîsen, Softa Efendilere Tâmîmen Son Cevab* adıyla bir risale (İstanbul 1331), müellif ise *Akvemü's-siyer* ismiyle bir cevap (İstanbul 1331) yazdığına göre eser üzerinde bir tartışmanın yapıldığı anlaşılmaktadır” şeklinde hangi risalenin önce yazıldığı ile ilgili belirsiz ve yanlış anlaşılma-ya müsait bir ifade kullanmıştır; bkz. Uzun, a.g.md., s. 325.

72 Kılıçzâde Hakkı, “*Akvemü's-siyer*”, s. 1434-1436.

73 Kılıçzâde Hakkı, “*Akvemü's-siyer*”, s. 1436-1439. Tenkit ettiği hususların başında Hz. Peygamber'in bebekken konuşması, göğsünün yarılması, parmağından süt akması gibi mucizelere dair rivayetler gelmektedir. Bu “hikâyeleri”; “Allah'ın sünnetinde asla bir değişme bulamazsınız [el-Ahzâb ➔

hayatının mucizelerden ibaret olmadığını hatırlatan Kılıçzâde'ye göre, "gerek dinimizi gerek tarih-i dinimizi masallardan, hurafelerden tathîr etmek⁷⁴ zamanı gelip geçmişken o masalları ibkâ edecek eserler vücuda getirmek için sarf olunan emeğe acınır."⁷⁵ İyi niyetle üretilen bu masallar on asır öncesinin insanı için faydalı olabilir belki. Ancak terakki asrında bunların hakikat diye ortaya konulması, dinin intişarını sağlamadığı gibi buna engel olur, "mütefennin kafaları" hiçbir zaman ikna edemez. Onların istihzasını celb ettiği için de dine fayda değil zarar verir.⁷⁶

Kılıçzâde yazısını bitirmeden önce, Yusuf Suad'ı kullandığı kaynaklar açısından da eleştirir; müracaat ettiği "kütüb-i kadîme-i siyer" arasında "hikmet, kimya, kozmografi, tarih-i tabî'i...ye dair birer cilt de" bulundurması halinde terakki asrına uygun bir siyer ortaya koyabileceğini belirtir.⁷⁷ Beyan ettiği fikirlerin arkasında olduğunu, bütün bu tenkitlerinin uyandıracığı hiddetten korkmadığını ilanla, İslamiyet'e karşı borçlu oldukları vazifeyi ifa etmek isteyen efendilere, "bizi hurafelerden kurtarınız ve bize nur îsal ediniz; zira karanlıklara koşup dolaştığımız kâfidir" diye hitap ederek yazısını bitirir.⁷⁸

Yusuf Suad'ın Kılıçzâde'ye cevabı, Meşrutiyet sonrası yaşanan "türlü çılgınlıklar"a dikkat çekerek başlar. Öncelikle bu "dağdağa-i inklâbiye"de, İslam âleminin garbın ilerlemesi karşısındaki gerilemesine öteden beri İslam dinini sebep gören alafranga bir zümrenin, "hürriyet şarabı"nın verdiği bir sarhoşlukla bu dalâletlerini belli ederek Müslümanların bazı esaslarını ve dayanaklarını tahrip etmeye çalıştıklarına dikkat çekerek Kılıçzâde Hakkı'nın içinde

33/62]", "Ben de sizin gibi bir beşerim [el-Kehf 18/110]" ayetleri mucibince tefsir ve tevil etmenin mümkün olmadığı kanaatindedir.

74 "Temizlemek" anlamına gelen bu kelimenin kullanılmış olması, İsmail Kara'nın "tasfiye" kavramı ile ifade ettiği tavrın bir tezahürüdür; bkz. Kara, a.g.m., s. 80.

75 Kılıçzâde Hakkı, "Akvemü's-siyer", s. 1439.

76 Kılıçzâde Hakkı, "Akvemü's-siyer", s. 1439. "el-yevm bir insanın hayatı rahm-i mâdere ilkâ olduğu dakikadan itibaren mezara kadar bi-tamamiha takip ve tahlil, semavât ve ecrama ait bütün mesail ve kanunlar hemen tamam hall ü keşf ve bir hakikat-i sabite gibi enzâr-ı benî beşere bi'l-ısbat vaz' olunmuş ve sünen-i ilâhiyenin mine'l-ezel ile'l-ebed hiçbir şey için tebeddül etmesi imkân haricinde bulunduğu tebeyyün etmiş iken -velev din ve mu'cize namına olsun- bunların haricinde beyân-ı müdde'â ve mütâlaaya kalkışmak, din ve nebîyi i'lâ değil bilakis küçültmekdir. el-Hazer...".

77 Kılıçzâde Hakkı, "Akvemü's-siyer", s. 1439.

78 Kılıçzâde Hakkı, "Akvemü's-siyer", s. 1439.

yer aldığı Batıcıları tenkit eder.⁷⁹ Bunu yaparken İslam'ın terakkiye mani olmadığını savunur. "Bu sükûtun illetini İslamlık'ta değil Müslümanlarda aramak lazım geldiği"ni söylerken İslamcılarının hakiki İslam-tarihî İslam ayrımını benimsediği açıktır.⁸⁰ *İctihad* gazetesini, "hastalığa mübtela" diye tasvir ederek, bu hastalığın tesiriyle kanının, kalbinin ve bütün havâssının bozuk olduğunu, bu nedenle zevkine uymayan İslamiyet'i fazla ve mânasız bulduğunu savunur. Zaten hurafât dedikleri de dini temelinden sarsmak, mümkünse yeryüzünden kaldırmak için buldukları "bahane"lerdir. Yazdığı esere yapılan tenkidi de *İctihad* müessesesinin İslam aleyhindeki mücadelesinin bir parçası olarak değerlendirir.⁸¹

Yusuf Suad'a göre Kılıçzâde Hakkı, yazdığı bu makaledeki "malul" bilgileriyle Dozy'nin talebesi olduğunu göstermiştir. Hz. Peygamber'i, on üç asır evvel gelip geçmiş, inkılâpçı, ihtilalci, müceddid, zeki bir adam olmaktan ibaret, Arapların içtimaî durumu üzerinde inkılâp yapmış bir kişi olarak görmek, Garpcıların tipik yaklaşımıdır.⁸² Yusuf Suad'ın tasviriyle Kılıçzâde Hakkı; naklî delil-

79 Yusuf Suad, *Cevab*, s. 3-4. Kılıçzâde gibilerin dine yaklaşımını tenkit ederken bir yere kadar dinde tecdid fikrini de dillendirmiştir: "Maksatları ıslâh-ı emr-i ümmet olsa ve ıslâh da gösterdikleri yolda mümkün olsa bir şey denilemez... Deseler ki: Mezâhib-i erba'anın mademki asıl ve menba'ları birdir gerek ibâdâta gerek muâmelâta ait ihtilâfâtı kaldırılıp telifik caiz olsun... Zamanın icâbâtına göre muâmelâtımıza ait bazı ahkâm-ı fer'iyye tebeddül edebilsin... mezâhib-i sâinenin meselâ emr-i ta'mîr-i mülk-i müşterekte mezheb-i Hanbelî'nin müsaadesi gibi ihtiyâcât-ı asra evfak olan ahkâmı kabul olunsun... Veyahud teshil ve teysîr için mezâhib-i muhtelifte tevhid edilsin... Bu belki dinlenir... Ciddi sayılır... Hürmete layık görülür ve zahîr bulur... Lâkin onlar böyle yapmıyorlar".

80 Yusuf Suad, *Cevab*, s. 4-5. İsmail Kara bu ayrımın temellerine şu şekilde dikkat çekmiştir: "Mağlubiyetlerin, kötü gidişin, siyasi, sosyal ve psikolojik dağılmanın faturasını, oryantalistler gibi geniş mânasıyla İslam'ın bizzat kendisine çıkarmak itikaden ve siyaseten mümkün olmadığı için -çünkü bu doğrudan doğruya kendini inkâr olurdu-, fikirler ve çabalar, İslam'ın müslümanlar tarafından yaşanmış şeklinin ve yaşama sürecinin, yani tarihin 'yanlış' olduğu/olabileceği istikametine doğru kaymıştır"; bkz. Kara, a.g.m., s. 80-81.

Yusuf Suad'a göre milletin terakkisi ve zenginleşmesi için esas amil "ancak ilim ve fennin lüzum gösterdiği sermayelerle, tavsiye ettiği şekil ve surette muntazam sa'y u ameldir. Mâ'adâsı efsanedir". Yoksa Avrupalıları maymun gibi taklit etmek değildir. Bkz. Yusuf Suad, *Cevab*, s. 5-6, 13-14.

81 Yusuf Suad, *Cevab*, s. 7.

82 Yusuf Suad, *Cevab*, s. 8-10. Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen Reinhart Dozy'nin (1820-1883) *Târîh-i İslamiyet*'i (I-II, İctihad Matbaası, Kahire 1908), yayımlandığı dönem hem halk hem de aydınlar arasında büyük ➔

lere itibar etmeyen, meşrebine uymayan şer'î hükümler üzerindeki tahlil ve tenkitlerinde kendisini serbest kabul eden, his ile bilmediği hiçbir şeyin varlığına inanmayan birisidir. Hz. Peygamber'in sıradan bir beşer olduğunu, sıradan bir beşerin takip edeceği hayatın halleri ve dönemlerinin belli olduğunu ve bu durumda sünnettullâhın değişmesinin mümkün olmadığını iddia eder.⁸³

Yusuf Suad, Kılıçzâde'nin kendisini tenkit ederken en çok üzerinde durduğu "hurafe" kavramına atıfla, onların hurafe kabul ettikleri olayların kendileri için "hârîka ve mucize" olduğunu belirtmekle birlikte, bunların yaşandığı dönem için bir anlam ifade ettiğini, sonra tarihe mal olduğunu; şimdi üzerinde tartışmakla vakit kaybindan başka bir şey yapılmadığını savunur. Aklın fevkinde olan mucizeler, dolayısıyla fennin mahdut dairesinin de dışındadır. Bu nedenle onları, olmamış kabul etmek ve hurafedir demek inkârın ta kendisidir. Çünkü bunların vuku'unu Kur'an-ı Kerim haber vermiştir.⁸⁴ Kılıçzâde Hakkı'nın mucizelere karşı delil olarak öne sürdüğü "De ki: 'Ben ancak sizin gibi bir insanım. (Ne var ki) bana, 'Sizin ilâhınız ancak bir tek ilâhtır" diye vahyolunuyor" ayeti⁸⁵ ile ilgili olarak ise Yusuf Suad şöyle bir açıklama getirir: Ayette "ben de sizin gibi bir beşerim" denmiş olması, her hal ve hareketinde sair insanlar gibi olmasını gerektirmez. Zira bu ayetin hemen akabinde "bana vahyedilmektedir" buyrulmuştur. Dolayısıyla o, nübüvvet sebebiyle diğer insanlardan ayrılmaktadır. "O her haliyle herkes gibi bir insandır" demek, butlânı açık bir iddiadır.⁸⁶ Mucize üzerine bu genel savunmadan sonra Kılıçzâde Hakkı'nın *Akvemü's-siyer*'den seçerek tenkit ettiği mucizelere geçen Yusuf Suad, hepsine dair kısa birer açıklama yapar.⁸⁷

Tenkitlere cevap olarak kaleme alınan bu risalenin son paragrafı, kaynaklar yönünden bir açıklama olmanın ötesinde dönemin Batıcı aydınlarının beslendiği kanal üzerine bir değerlendirmedir:

"Câlib-i dikkat bir hakikattir ki İslam milleti uğruna hamîyyet ve gayret sahibi olması lazım gelen nesl-i cedid, bu vadede pek yayadır! Kitle-i

infiale neden olmuş, çeşitli reddiyeler kaleme alınmıştır; bkz. İbrahim Hatipoğlu, "Osmanlı Aydınlarınca Dozy'nin *Târîh-i İslamîyye*'ine Yöneltilen Tenkitler", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı: 3, 1999, s. 197-213.

83 Yusuf Suad, *Cevab*, s. 12.

84 Yusuf Suad, *Cevab*, s. 13-18.

85 el-Kehf 18/110.

86 Yusuf Suad, *Cevab*, s. 19.

87 Yusuf Suad, *Cevab*, s. 19-22.

beşerin temeddün ve tekemmülüne medar olan bilcümle mesâlik ve mesâiye, ilim ve fenne insanları teşvik eden Cenâb-ı Peygamber'e ve tarihine ve dolayısıyla Müslümanlığa nâ-mütenâhî me'âlî ve mezâyâsına uzak ve yabancı kalmışlardır. Şuûn ve siyer-i seniyyelerinden bildikleri şeyler, sıfır mikdarındadır. Hele Müslümanlık zevkine, Müslümanlık zihniyetine yabancı olan Garb'ın müellefâtı da karıştı mı iş büsbütün değişiyor. Nazarlarında ayet, hadis -ve şimdiki Garb'ın imrendiğimiz terakkiyât ve tekemmülâtını, meâsir-i muhayyire-i medeniyyesini fakat Müslümancasını emir ve teşvik eden ayet, hadis- hiçbir şey ispat etmez. Mutlaka Garb'dan ahz u isti'âre edilmiş delil ararlar. Kütüb-i hadîsde görüldüğü için kabul etmezler fakat filan Garblı yazmış diye kabul ederler. Hâlbuki dünyada muhaddisîn-i kirâmın ahz u zabt-ı ehâdisde gösterdikleri dikkat ve itina kadar hiçbir sınıf hiçbir işte göstermemiştir. Lâkin bu hayret-bahş dikkati bunlar, bir gün İstanbul'da *İctihad* filozofları gibi ehdâs-ı ümmetin vukû' bulacak ta'n u hücumlarına karşı bir korkuluk yapmak niyetiyle yaptıklarını hâtır ve hayallerine bile getirmemişlerdi. Bilakis vücûd ve vürûdu izhâk-ı ebâtîl eden Hazret-i sirâc ü vehhâcın -ümmete ve belki cem'iyet-i beşeriyyeye- gösterdiği minhâc-ı terakkîyi tenvîr maksad-ı hâlisiyle yapmışlardır."⁸⁸

Yusuf Suad'ın cevabî risalesini, Kılıçzâde Hakkı'nın "son cevab"ı takip etmiştir. Kılıçzâde, makalesinin yayınlanmasından sonra müellifin cevabını uzun süre beyhude beklediğini, Yusuf Suad'ın risalesinin "nihayet 17 Temmuz Çarşamba⁸⁹ günü eline tutuşturulduğunu" ifadeyle söze başlar.⁹⁰ Kitabın münderecatına geçmeden önce, meselenin tam bir şekilde açıklığa kavuşması için "hilkat-i âlemden âhir zaman güneşinin tulû'una yani Hazreti Nebiyy-i Ekrem'in iddiâ-yı nübüvvetine kadar geçen" dinî olayları muhtasar bir şekilde ele alır. Bu hulasa da izah ettiğine göre; âlemin yaratılışına dair inananların Allah'ın "ol" emri ile bir anda vücuda geldiği kabulü ile erbâb-ı fennin yani bilim adamlarının ebedî ve ezeli bir madde ve kuvvet tasavvurunun, aynı derecede ret veya kabul edilemeyecek birer tasavvur olduğu görüşündedir. Her iki taraf da kühünü ve mahiyetini bilmedikleri bir güç üzerine iddialarını bina

88 Yusuf Suad, *Cevab*, s. 22-23.

89 17 Temmuz 1329/25 Şaban 1331/30 Temmuz 1913. Risalelerin ikisi de 1331/1913 tarihinde basılmış olmakla birlikte Kılıçzâde'nin bu ifadesinden Yusuf Suad'ın risalesinin mezkûr tarihten önce, Kılıçzâde'ninkinin de sonrasında basıldığı anlaşılıyor.

90 Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevab*, s. 3. Yusuf Suad, cevabî risalesinde, başlığın hemen yanına açıklama işareti koyarak "hâdisât-ı ahîre haylûletile te'ahhur etmişti" demiş, Kılıçzâde'nin yakındığı gecikmenin nedenini kapalı da olsa ifade etmiştir; bkz. Yusuf Suad, *Cevab*, s. 3.

ettikleri ve ispat edemedikleri için kavga devam etmektedir. Varlığı meydana getiren gücün mahiyeti meselesi “bir sırr-ı mutlak”tır ve ona “vâcibü'l-vücûd” ya da “madde ve kuvvet” ismi verilmesi, bir kişiye Ali veya Ömer isminin verilmesinden farksızdır. Bununla birlikte kâinat karşısında kimsesiz ve güçsüz hisseden insanı teselli edecek en doğru kabul, semavî dinlerin tasavvur ettiği ilahıtır.⁹¹

Âlemin oluş şekli de inananlar tarafından her aşaması bir harika neticesi gösterilmekte iken erbâb-ı fen, milyonlarca yıl süren bir tekâmülden bahsetmektedir. Kılıçzâde Hakkı, “tekâmülü bizzat müşahede” imkânına sahip olduğu için bu nazariyenin kabulünün daha doğru olduğu görüşündedir. Ayrıca günden güne artan tecrübe, tahlil ve tarassut, tekâmül iddiasının yalnız bir nazariye değil bir hakikat olduğunu ispat etmektedir. Her şey bu kadar açıkken “Allah kâinatı bir anda yaratmıştır” demek açık bir küfürdür Kılıçzâde’ye göre.⁹²

Âlemin yaratılışından sonra ele aldığı konu, insanın yaratılışıdır. Yine inananlar ile erbâb-ı fenni kıyaslayarak tekâmül fikrini savunur ve insanın geçirdiği tekâmül sürecini açıklamaya koyulur.⁹³ Sâni’-i hakîm, varlıkları yarattığı gibi bazı kanunları da yaratmış ya da “o kanunlar tekvîn ve tekevvün netâyici olmak üzere bizâtihi takarrür etmişlerdir”. “Hâdisât-ı cevviyye kanunları, câzibe-i umumiye kanunları, ziyâ ve hararet kanunları, mukâvemet ve ecsâm kanunları, muvâzenet ve kesâfet-i miyâh, fizyoloji ve psikoloji kanunları” gibi binlerce kanun vardır ve bu kanunların mahiyetlerinde muvakkaten ve hatta bir seferliğine dahi olsa bir değişiklik yapma ya da aslî vazifelerini yerine getirmeme gücüne sahip değillerdir. Onlara aslî vazifesini ifa ettirmeyecek olan ancak zıddıdır. Mesela ateş yakma özelliğine sahip iken onu bu fiilden yalnızca su engelleyebilir. Kılıçzâde “Allah’ın kanununda asla değişme bulamazsın” ayetini⁹⁴ delil göstererek bunun dışında söylenenleri “safsata” ve “şâyân-ı lev m u ta’yîb bir basiretsizlik” olarak değerlendirir ve “softa efendiler”in içine düştükleri bu basiretsizlikten kurtulmaları için

91 Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevab*, s. 5-7. Bu ifade Kılıçzâde Hakkı’nın vahye/nassa dayalı bilgiyi konumlandığı yer açısından oldukça önemlidir ve pozitifist bakışın kısa denebilecek bir sürede Osmanlı aydınları arasında nasıl yerleştiğine örnektir.

92 Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevab*, s. 7-8.

93 Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevab*, s. 9-10.

94 el-Ahzâb 33/62.

dua eder.⁹⁵ Aslında bütün bu açıklamalar, mucize meselesi ile ilgili fikirlerine bir zemin oluşturmak içindir. *Akvemü's-siyer*'e yönelttiği eleştiriler çoğunlukla bu yönden olduğu için öncelikle bu eleştirilerini temellendirmeyi amaçlar.

Hemen sonraki cümleleri de Hz. Peygamber'e isnad edilen mucizelere dairdir. Kılıçzâde Hakkı'ya göre Hz. Peygamber hiçbir zaman böyle bir iddiada bulunmamıştır. Onun en büyük mucizesi aklî ve kitabîdir. Bunun aksini iddia etmek hem Yaratıcı'yı, kanunlarını bozacak kadar “mesleksiz” addetmek hem de resulünü büyük bir acizliğe düşürmek demektir. Oysa onda karşısındaki taşları bile eritecek bir “nazar-ı kimyâ-eser” ve her şeyi bütün yönleriyle ihata edecek kadar kuvvetli bir zekâ vardı ve bu özellikler kendisine her istediğini gerçekleştirecek yeterli bir kuvvet sağlamıştı.⁹⁶

Kılıçzâde'nin temas ettiği bir diğer husus, Hz. Peygamber'in ümmîliğidir. Daima hayal ötesi şeyler görme arzusundaki cahiller mucizeleri icat ve ona isnad ettikleri gibi daha ileri giderek ona “ümmîlik/cahillik” yakıştırmasında bulunmuşlardır:

“Hatta bu küstahlık daha ileri vararak, o zekâ-yı fa'âliyle zamanında ve memleketinde mevcut ulûm ve fûnûnu öğrendiği mutlak olan Nebiyy-i Erkem'i ümmî (kaba Türkçesi câhil) ve hiçbir şeye muktedir olmayan ve yalnız bir boru gibi öttürenin elinde bir vasıta, bir alet gibi telakki etmek derecelerine varmışlardır ki biz Peygamberimizi bu gibi aczlerden tenzih etmeyi bir vazife-i mukaddese biliriz.”⁹⁷

Daha sonra din fikrinin tekâmülünü ele alan Kılıçzâde Hakkı, animizmden başlayarak fetişizm ve putperestlikten sonra çok basit de olsa görünmeyen bir tek ilâh fikrine ulaşıldığını kaydeder. Bu dini “min tarafillah (Allah tarafından) olmak üzere peygamberler ihdas etmişlerdir.”⁹⁸ Gelecekte “beşeriyet-i mütefekfire”nin dini muhakkak İslam olacaktır. Fakat bunu hızlandırmak için İslam'ın koyduğu şeriatın temel hükümlerinin mahiyetini değiştirmeden ve

95 Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevab*, s. 10-11.

96 Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevab*, s. 12.

97 Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevab*, s. 13. Yusuf Suad'ın Peygamber'in ümmîliği hususundaki yaklaşımı ise şöyledir: “...binaen aleyh ra'yetü'l-ganem ve ümmiyet, hazret-i Resulullah ve cemî'-i enbiyâ haklarında kemalâtta ma'duddur. Çobanlığından ve ümmîliğinden dolayı ta'yîr ü ta'yîb edilen bir âdemin ra'y-i hümayunu ve ümmiyet-i nebeviyeyi derpîş ve dermeyan etmesi, münafi-i hubb u edeb olmasına mebnî tecviz edilmeyerek te'dibi iktiza eder”; bkz. Yusuf Suad, *Akvemü's-siyer*, s. 209-210.

98 Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevab*, s. 14.

büsbütün ortadan kaldırmadan, zaman ve mekâna uymak şartıyla sınırlı olarak bazı tadilatla ihtiyaç vardır:

“Meselâ beşeriyetin tarz-ı ictimâ’-ı hâzırî karşısında İslam unsurunun mahvolmaması ve anâsır-ı saire ile rekabet edebilmesi için namaz ve oruç gibi ferâiz hakkında bazı yeni icthadâta mutlaka muhtacız. Biliyorum ve bana karşı bilenecek dişleri şimdiden görüyorum. Bununla beraber hakikat diye iman ettiğim efkârımı söylemekten men’-i nefis edemem; zira yine biliyorum ki dinlerin maksadı fazilet-i ahlâkiye ve onun da gayesi beşerin saadetidir. İslam ki, en mükemmel bir dindir, zaman-ı hâzırîdaki sâlikleri şerâit-i mevcude dâhilinde yani siyaset ve iktisad yollarında rakiplerine asla rekabet edemezler.

Rekabet edemeyen unsurların bu asırda hakk-ı hayatı yoktur. Hakikat-i iman ise yalnız âhirete inanmaktan ibaret değildir. Softalar için gaye dindir ve onun zımında cennetin köşkleri, ta’amları, hurileri, gülmanları vardır. Bizim için asl olan kemal ve refah-ı umumî-i beşerdir. Din bunun için bir gaye değil bir vasıtaadır. Softalar yalnız dindar olmak yahut öyle görünmek isterler biz ise dinin bahşettiği maddî ve manevî füyûz-ı bî-nihâyeden istifade etmek isteriz ve âhret kadar dünyaya da ehemmiyet veririz.”⁹⁹

Risalenin ilk on yedi sayfalık kısmı Kılıçzâde Hakkı tarafından kaleme alınmakla birlikte, ikinci kısımda (18-45. sayfalar) Musa Carullah Bigiyef’in (1875-1949)¹⁰⁰ *Halk Nazarında Bir Nice Mesele* (Kazan 1912) isimli kitabından “İman” başlıklı bölüm derc edilmiştir. Kılıçzâde Hakkı, önemseydiği satırları altı çizili olarak verir ve gerektiğinde “K[af]. H[a].” imzalı dipnotlarda kısa açıklamalar yapar. Ayrıca Musa Carullah’ın “Rusya’daki âlem-i İslamın yetiştirdiği e’âzım-ı ulemadan bir nadire-i zekâ, bir müctehid” olduğunu belirterek bir anlamda neden burada onun fikirlerine yer verdiğini izah eder.

Risalenin bundan sonraki on sayfalık kısmında Yusuf Suad’a cevap verilmeye devam edilmiştir. Bu kısımda ele alınan konular, eserden ziyade şahsına ve *İctihad* gazetesi çevresindeki Batıcılara yönelik eleştirilerine cevap olarak Yusuf Suad’ı ve onun şahsında “softalar”ı tenkidtir. Dini tahrip etmekle itham edilmelerini “iftira kebîresini irtikab” şeklinde değerlendiren Kılıçzâde Hakkı kendini şöyle savunur:

“Biz ilân-ı harb ettikse faziletten bî-nasib câhil ve sahte softalara ilân ettik. Tahrib etmek istedikse dini değil din namına, Müslümanlık na-

⁹⁹ Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevab*, s. 16-17.

¹⁰⁰ Hayatı ve fikirleri için bkz. Ahmet Kanlıdere, “Mûsâ Cârullah”, *DİA*, c. XXXI (İstanbul 2006), s. 214-216.

mına ileri sürülen ebâtılı tahrîb ettik ki bunu hayatımızın en hayırlı işlelerinden addetmekte ısrar ettiğimiz gibi bi-inâyetillahi te'âlâ devamında kusur dahi etmeyeceğimize hiç şüphe olunmasın.”¹⁰¹

İctihad ile ilgili olarak serdettiği cümleler de Batıcıların söylemlerinde karşı tarafın nasıl yer bulduğunu ortaya koyması açısından hayli ilginçtir:

“(…) fakat *İctihad* İslamlaşma değil daima efendi hazretleri gibi karanlık, ma'kûs ve mahdut düşünen softalara ilân-ı harb etmişti ki târîh-i İslamiyette şimdiye kadar bu derece mühim ve meşrû' bir harb i'lân edilmemiş olduğuna kâni'im. Çünkü İslam düşmanları Balkanlar'da veya Avrupa'da değil burada medreselerde, Bâb-ı Meşihat'taki kafalardadır.”¹⁰²

Yusuf Suad'ın Batıcıların kıyafet, Latin alfabesi ve kadınların tesettürü konusundaki eleştirilerini de cevaplandıran Kılıçzâde, esaslı ve millî bir kıyafetin varlığının “ittihâd-ı efkâr”ın bir göstergesi olduğu için çok önemli olduğunu ve Müslümanlığın özel bir kıyafeti olmadığı için şapka giyilmesinde hiçbir zarar olmadığını ileri sürer. Şapka terakki sağlamasa da “bu suretle herkes başına daha süslü, daha dayanıklı ve bilhassa daha faydeli bir serpuş koymuş olur.”¹⁰³ Latin alfabesi ve kadınların açık olmasının, insanlığın terakisini meydana getirmekteki harikulade tesirini inkâr edenleri ise “sersem”likle niteler. Harfleri ayrı yazıldığı ve bu da okumada kolaylık sağladığı için, Latin alfabesini kabul etmenin en doğrusu olduğu iddiasındadır. Kadınların açık olması hususunda yine Musa Carullah'ın bir yazısından uzun bir bölümü iktibas eder.¹⁰⁴ Yeri geldikçe altı çizilmek suretiyle özellikle önemsenen cümlelere işaret edilen bu metin, Musa Carullah'ın *Uzun Günlerde Rûze* (Kazan 1911) isimli eserinin “Sonsöz” bölümünden konu ile ilgili görülen kısımdır ve Kılıçzâde Hakkı'nın risalesinde yaklaşık yedi sayfa uzunluğundadır (56-62. sayfalar).

Kılıçzâde, asrın gerektirdiği şekilde İslam'da değişiklikler yapılmasını elzem gördüğünü ifade ederken güçlü bir dille Müslümanlığın geldiği noktanın ne kadar kötü olduğunu anlatmaya çalışır:

“Müslümanlık Avrupa'nın süyûl-i terakkisine kendisini kaptırmazsa ilâhe-i Sa'd gibi Tihâme çöllerinde yıldırımlara ma'rûz yontulmamış bir

101 Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevab*, s. 48.

102 Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevab*, s. 51-52.

103 Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevab*, s. 50.

104 Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevab*, s. 50.

kara taş olmaktan kurtulamaz. İslam bugün hiçbir şeye malik değildir; İslam her şeyini kaybetmiştir; İslam yeniden yaşamak için Avrupa'ya muhtaçtır; hatta o hakâyık-ı diniyesini bile öğrenmek için Avrupa'ya müftekırdır. Zira tedkikâdât-ı amîkaya müsteniden yazılmış kitaplar ancak oranın kütüphanelerinde bulunabilir.”¹⁰⁵

Risaledeki son bö lümde İslam'ın en tam bir şeriatı vaz' ettiği için zamanın ihtiyaçlarına göre tebeddülü yasaklamadığını belirtir. Zira dinler insanlar için tedvin edilmiştir, insanlar dinler için yaratılmış değildir. Kılıçzâde'ye göre; mesela “tâkat-fersâ mahallerde çalışmaya mecbur olan kâsiblere namazdan kısmen, oruçtan kâmilten muafiyette bulunulabilir.”¹⁰⁶ Kılıçzâde'nin Yusuf Suad'a ve diğer softalara son cümlesi ise, bu dönemde tartışmayı bitirmek için hayli sık başvurulan Âl-i İmran Sûresi 3/119. ayettir: “De ki: “Öfkenizden ölün! Şüphesiz Allah kalplerde olanı bilir!”¹⁰⁷

Ayrıntılarını vermeye çalıştığımız ve II. Meşrutiyet sonrası emsallerine sıkça rastlanabilecek bu tartışmada aslında sözkonusu edilen eser üzerinden, dönemin en önemli meseleleri hakkında temel fikirler ortaya konulmuştur. İki farklı fikir dünyasına mensup Yusuf Suad ve Kılıçzâde Hakkı, mensup oldukları cenahın iddialarıyla karşı tarafi suçlarken aslında karşısındaki şahıs ve yazdıklarından ziyade temsil ettiği zihniyet kalıplarını eleştirmiştir. Dinin terakkiye mani görülmesi, İslam tarihi diye hurafelerle dolu bir geleneğin sahiplenilmesi, asrın gerekleri ve milletin ihtiyaçlarına binaen dinde ictihad kapısına işlerlik kazandırılması, kadınların tesettürü, alfabe değişikliği gibi dönemin en önemli tartışma kalemleri üzerine konuşulmuş, karşılıklı suçlamalar yöneltmiştir.

Yusuf Suad, kısa sayılabilecek bir süre için II. Meşrutiyet dönemi matbuat hayatının içerisinde yer almış ve böyle bir tartışmaya taraf olmuştur. Fikirleri ve dayanak noktaları açısından belki yeni bir şey söylememiştir; ancak şu veya bu ölçüde çoktan vazgeçilen ya da şüphe ile yaklaşılan, mucizelerin hakikati, tarihî rivayetlerin güvenilirliği gibi konuları hâlâ dillendiren bir müellif olması ve bunu, dönemin ruhuna hiç de uygun olmayan ağdalı, ağır bir dille yapması; onun hem karşısında durduğu Batıcılardan hem de yanında yer aldığı İslamcılardan farklı bir ses olarak değerlendirilmesini gerektirmektedir.

105 Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevab*, s. 54.

106 Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevab*, s. 63.

107 Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevab*, s. 64.

Abstract

A Voice of the Tradition among *Sîra* Authors in the Second Constitutional Period: Düzceli Yusuf Suad

The Second Constitutional period, the most significant stage of the modernization of the Ottoman Empire, affected Islamic historiography and also historiography of *sîra* like it did in other fields. In this article in which it is aimed to deal with one of the *sîra* authors of this period Düzceli Yusuf Suad and his book *Aqwam al-siyar*, primarily biography of Düzceli Yusuf Suad whose name is heard only in Caucasus studies is indited and it is tried to complete the gaps in the literature. Then *Aqwam al-siyar* which is written in the Second Constitutional period and differs from other books about the life of Prophet by its some characteristics is introduced, and the debate in the press which caused by the work itself is handled. Critiques and responses asserted in this debate of which Kılıczâde Hakki is on the opposite side, are exposed in detail.

Key Words: Düzceli Yusuf Suad, *Aqwam al-siyar*, Kılıczâde Hakki, The Second Constitution, Islamic Historiography.

